

21. јул 2008.

► ОТВАРАЊЕ „ТРГА ОД КЊИГЕ“

Трг препун људи и књига! Креативне енергије и ишчекивања! Добродошлица херцеговског градоначелника Дејана Мандића и бесједа Томаса Венцлове у граду привилегованом једнако "природном и духовном љепотом"

► ПОЗДРАВНА РИЈЕЧ: Дејан МАНДИЋ, градоначелник Херцег Новог

► ТРГ КАО ПРАЗНИК – ШИРОКИ ВИДИЦИ КЊИГА

Добродошли у Херцег Нови - град привилегован свим природним љепотама! Добродошли на Трг од књиге који је живи доказ да је Херцег Нови привилегован и сваком духовном љепотом!

Ту љепоту вијековима, као ореол око Херцег Новог, допуњавају мудри и осјећајни; књижевници, сликари, музичари, филмски и позоришни ствараоци. Посебан сјај том ореолу дају и они који повремено дођу у Нови, а оду, како је говорио Душан Костић „заслијепљене душе“ и одлучни да му се увијек враћају.

Коначно - том ореолу трајност у бескрају времена дају грађани Херцег Новог, који чине овај град сигурним пристаништем за све људе добре воље а посебно за ствараоце..

Због свега овога Трг од књиге, или Сајам књига у Херцег Новом ја доживљавам као празник. На овом тргу су - Архив – који чува сабрану писану прошлост овог краја. Градска библиотека и читаоница – библиотеке су локалне капије знања.

Ту је црква светог архандјела Михаила .Ту је нијема, а опет жива биста Алексе Шантића, низ скале - биста Марка Цара - а према Канли кули Сима Матавуља, подно старог града и Бранка Ћопића, а даље - Његоша, Марка Миљанова, Андрића, Лалића, Десанке Максимовић

Да су сви они само по реченицу оставили о Херцег Новом за град би било доста. А оставили су много више!

Због тога што Трг од књиге сваке године изнова наставља њихову причу, започету оног трена када је овај град основан, ја сајам књига доживљавам као празник. Пошто празник подразумијева и радост - све вас са искреном радошћу поздрављам.

Увјерен сам да ћемо и на овогодш[њем Тргу од књиге записати реченице достојне да буду додате сјајном ореолу херцеговске духовности.

Те реченице очекујем и у бесједи господина Томаса Венцлове, једног од највећих савремених пјесника свијета, кандидата за Нобелову награду, који ће херцегновски Трг од књиге отворити. Под ведрим небом које је једина права мјера херцегновске духовности, надомак мора чијом се дубином мјери и дубина корјена овог града, на Тргу који постаје широк колико су широки видици које отварају све књиге сабране овдје вечерас.

► БЕСЈЕДА НА ОТВАРАЊУ САЈМА: Томас ВЕНЦЛОВА

► КЊИГЕ НИШТА НЕ МОЖЕ ЗАМЈЕНИТИ

...Када размишљам о књигама мислим о томе да сам више од половине свог живота провео у тоталитарној држави; у држави окрутних затвора и окрутне цензуре. Моја земља - Литва била је окупирана земља, значи да као народ није могла да користи сва права, а прије свега право на језик. Могло би се рећи да некадашња Југославија можда није била тоталитарна, била је ауторитарна држава, међутим, нас је подсјећала на слободну државу. Тоталитарне земље, између осталих Совјетски Савез, учинио је велику грешку; није забранио књижевност, забранио је скоро половину књижевности, али не сву. Достојевски је, био забрањен али Пушкин није. Модернисти су били забрањени, али не сваки. И емигранти су били забрањени, а међу Литванцима скоро половина писаца била је у емиграцији. Међутим, нешто је од тога доспјевало до нас.

Сјећам се како сам читао забрањене књиге у рукопису, Камија или Солжењицина. У школи су нам, од совјетских писаца, предавали само Мајаковског међутим, Мајаковски је велики пјесник, и у својим пјесмама је помињао многе друге пјеснике: Блока, Јесењина чак и Пастернака који му је био пријатељ. И тада сам почео да тражим те друге пјеснике које је Мајаковски помињао, и у тим „совјетским“ временима пошло ми је за руком да то све прочитам.

Ми смо читали ноћу, добијали смо рукописе увече, читали их и ујутру смо морали да их враћамо. Многи од тих писаца били су недоступни на другим језицима, осим на пољском, јер је Пољска била нешто слободнија земља - као Југославија. Због тога смо морали да научимо пољски, иако се он разликује од литванског као, рецимо, италијански од српског. Па, ипак, тај језик смо научили и то нам је веома много помогло.

Сјећам се и сада како ми је у руке доспио Пастернаков „Доктор Живаго“, у малим књигама које си могао да бацеш у воду и то се растварало, али то је био једини начин да се не бојимо полиције.

Сјећам се како сам прочитао Орвела на енглеском и потом сам многим пријатељима препричавао његова дјела, усмено - значи, на фолклорни начин, па ипак сам тако упознао многе људе са његовим идејама.

Сада, када се у источној Европи све промјенило, свака књига је доступна и људи се више не интересују за књиге као ми својевремено. Ту су телевизија, компјутерске игрице, супермаркети... Упркос томе, морам да кажем да постоје ситуације у којима књига врши функцију коју ништа друго не може да врши, и људи који имају искуство као моја генерација, то никада неће заборавити.

Објављујем да је сајам књига отворен!

Програм је настављен промоцијом поетске збирке ЗИМСКИ РАЗГОВОР – Томаса Венцлове. Аутор је казивао стихове, на пољском литванском, а могао је на јш седам језика... потврђујући оцјену Гојка БОЖОВИћа, директора и уредника издавачке куће АРХИПЕЛАГ "Венцлова је грађанин света и зато што познаје толике језике и у сваком од њих се осећа као код куће..."

► Гојко БОЖОВИЋ: НАЈЉЕПШИ ГЛАС СА РАЗМЕЂА КУЛТУРА

Томас Венцлова је велики светски песник и грађанин света. Грађанин света јесте зато што је увек живео на границама, на размеђима више култура, више језика. Грађанин света јесте зато што познаје толике језике и у сваком од њих, и у свакој од тих култура се осећа као неко ко говори изнутра, ко је заправо у тим културама код куће. Он је грађанин света и по томе што је повезао оно што обично остаје раздвојено, Вилно и Краков, Њухевн и рецимо Медитеран, север и јужне обале, Северну Америку и Источну Европу, Балтик и Балкан... О свим тим просторима у којима је живео и живи он је сведочио у својој узбудљивој, проницљивој есејистици која је једна од ретких и драгоцених сведока који нам изнова казују како о смислу поезије великих песника, такорећи наших савременика, о смислу поезије у модерном времену када нам се понекад учини да је она ипак од неког другог времена и од неког другог смисла, а у нашем времену претрајава заправо више по рутини него са озбиљним позвањем и са изравним говором. Томас Венцлова нам сведочи и о питањима која се не тичу само поезије, мада обликујући савремени свет и судбину сваког човека у њему, свакако обликују и судбину поезије.

Једно од тих великих питања којима се Томас Венцлова у својој есејистици бави јесте, наравно, питање историје али и оно питање савремене историје које нас потреса својим током и својим последицама, дакле-питање транзиције. Један од најозбиљнијих,

најузбудљивијих гласова који су у модерној европској књижевности пре свега у есејистици настали последњих 20 година, јесте глас Томаса Венцлове, оног сведока који разматра питање транзиције и на Балтику и на Балкану, у целој Источној Европи, са живим смислом за разлике, за нијансе, за различитиза искуства, за различите исходе, за велике и мале трауме које намеће један такав нужан али тежак историјски процес. По много чему неупоредив и јединствен, управо у есејистици овог великог писца тај процес добија један нови смисао, добија нову светлост и једно сведочење које се разликује од толиких других, рекло би се рутинских и успутних сведочанстава.

Томаса Венцлову ми пре свега посматрамо као великог песника, као некога ко је у својој поезији такође ујединио читав низ различитих тонова, читав низ различитих искустава, читав низ наслеђа култура језика. Када погледамо о чему нам он говори у својим стиховима, са којим он великим културама, великим наслеђима, са којим великим песницима двадесетог века, великим песницима из историје светске књижевности, светске поезије води интензивне дијалог, онда видимо како се у његовим стиховима обистињује једна од најузбудљивијих драма модерног светског песништва, како се у његовим стиховима заправо конституише она идеја која нам такође понекад делује помало одбачена - то је идеја светске књижевности, дакле дијалог великих песника, великих писаца, разговор најбољих међу најбољима, најређих међу реткима. Такав један песник, такав један писац је Томас Венцлова и тај дијалог, то узбудљиво сведочанство у његовим стиховима ваља препознати увек изнова и увек те стихове треба изнова послушати. Читајући песме Томаса Венцлове које су доступне захваљујући Бисерки Рајчић и њеним преводима, као и када је реч о његовим есејима, ми можемо да видимо да се Венцлова јавља заправо као класициста после класицизма и то што он и у новој песми помиње Хорација и што га помиње у толиким другим својим стиховима, као што на другој страни помиње Бродског, то уопште није случајно. То је, дакле, песник високе и најбоље културе, један од несумњиво најбоље образованих песника што је, наравно видљиво и у његовим есејима. Али, ако останемо за тренутак код његових стихова, код његових песама из различитих књига, из различитих фаза, ми видимо да он обједињава искуство најбоље европске културе, искуство које је потом прожето његовим северно-америчким искуствима где већ толико времена предаје као професор, прво на Берклију, потом на Јејлу. Читајући стихове Томаса Венцлове видимо како су они испуњени неким великим захтјевима и великим условима које он поставља сам пред себе, које потом његови стихови постављају пред своје читаоце. Ти велики услови, велики

захтеви су с једне стране сећање и искуство, само памћење, културно – историјска свест; са друге стране то јесте питање историје. Ако је реч о сећању, о искуству, о памћењу онда видимо да су то речи које се помињу у готово свим песмама Томаса Венцлове. Када говори о неком епифанијском доживљају у суочењу са конкретним призором у сусрету са пријатељем, са драгим ликом, са нечим блиским предметним, и тада нас Томас Венцлова заправо упознаје са историјом тог предмета, са историјом тог сусрета, са историјом тог места, дакле са искуством да све што постоји, све што је видљиво има једну историју трајања, некада врло дугог трајања. И питање историје у њеним различитим издањима, у њеним различитим фазама, историје која има различит лик - некада лик смрти, некада лик претње, некада демонски лик, некада лик дугог трајања, сећања и памћења, јесте један од најприсутнијих ликова, једна од најприсутнијих фигура у укупној поезији Томаса Венцлове.

Историја заправо јесте оно што и доноси и претњу и патњу, али историја јесте оно где ми морамо пре и после свега да потражимо властити смисао суочени са конкретним, видљивим, са предметним, суочени са градовима, просторима, културама, са свакодневним животом, са друштвеним животом, са окружењем у коме опстајемо, у коме формирамо властити смисао. Томас Венцлова нам заправо говори да у том суочењу морамо да потражимо најдубље основе властитог трајања и те најдубље основе он препознаје у сећању, у памћењу, у културно – историјској свести, пре и после свега у култури.

Култура код Томаса Венцлове јесте веома разнолика. Она с једне стране јесте израз најбољег животног искуства, стваралачког искуства. Култура код Томаса Венцлове јесте оно што долази из књижевности, из уметности, из толиких других области знања, али култура јесте и оно саживљавање са свакодневним животом, са епифанијским тренуцима свакодневице, на први поглед обичне, у којима одједном блесне неко искуство од вишег смисла, искуство које искупљује и поразе и удесе у историји и падове у свакодневном животу, дакле оно искуство које одједном доноси сасвим другачији увид у наш свакодневни живот и потпуно другачији поглед на свет коме припадамо, у коме проводимо властити време.

У једном од својих стихова Томас Венцлова нас подсећа да свако место на коме се налазимо, свако место које знамо, свако место које познајемо има у себи нечега од Итаке. И то је једно важно искуство, важна сугестија у поезији и књижевности Томаса Венцлове. Говорећи нам да свако место садржи у себи нешто од Итаке, он нам заправо казује да је сваки модерни човек - да је свако од нас који читамо или слушамо његове стихове, заправо помало

Одисеј, неко ко ниједног тренутка није на свом месту, него ко је заправо у непрестаној потрази за идеалним местом, за идеалним тренутком, за блиском особом, за блискошћу, за интимом, за потребом да се пронађе права реч, да се негде у културно-историјској вертикали пронађе она упоришна тачка из које ће се осмишљавати свет, у коме ће се историја неком магијском радњом примаћи смислу и у коме ће заправо савремени свет наћи неку тачку ослонца, неки извор смисла какав пре и после тога није постојао. Али ће нас Томас Венцлова учити још нечем - у многим својим стиховима и онда када му се учинио да свакодневица или историја у себи носе претећи лик ништавила, он ће нам рећи да после свега остаје један сведок; тај сведок се зове уметност, тај сведок се пре и после свега зове песма и можда више него иједна друга песма у савременој књижевности то јесте песма Томаса Венцлове.

У једном од својих есеја Венцлова ће рећи да одавно пише песме, али да мора да призна да их пише ретко и мало; мислим да те његове речи треба чути на прави начин, можда једним смислом на који ни он сам није рачунао. Он јесте један од оних песника који заиста пишу ретко и у том смислу пишу мало, али управо због тога могуће је да његови стихови представљају такву аутентичну реткост и пишући тако ретко, тако мало он је заправо учинио највише што се може учинити за модерну поезију, за опстанак њеног смисла, њеног ретког гласа који увек изнова треба пажљиво чути, пажљиво слушати, јер у том гласу, гласу којим говори Томас Венцлова пребивају неки од најбољих, најдуготрајнијих израза модерне европске уметности, модерне европске поезије....

Стихове Томаса Венцлове казивали су глумци Бранка Кнежевић (Херцеговско позориште) и Дејан Ђоновић (Градско позориште – Подгорица).... Програм је водила Драгана Влаовић, а вече је окончано концертом квартета "Мистерија" из Подгорице у којем наступају Срђан БУЛАТОВИЋ, Дарко НИКЧЕВИЋ, Предраг ЈАНКОВИЋ и Глигор ЂУРИЧКОВИЋ

Покровитељ и један од организатора сајма је
Општина Херцег Нови, а организатори су:

Јавна установа културе Градска библиотека и читаоница

ЈУК Херцег Фест

Књижевна заједница Херцег Нови.

22. јул 2008.

Након програма отварања и првих промоција на Тргу од књиге и друга сајамска ноћ обиљежена је добром посјетом и још бољим програмима...

► **PAIDEIA, Београд- Албер КАМИ: сабрана дјела (Есеји)**

► **Милена ЂОРЂИЈЕВИЋ: НОВЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ И ЧИТАЊА**

Поред тога што је мисија наше издавачке куће да објављује најбоља дела савремене светске књижевности, у оквиру нашег програма је и идеја да објављујемо дела од капиталног значаја, она дела која материјално и финансијски нису профитабилна, али која пак задужују светску културу у сваком смислу. Објављујући ова дела некако смо нашли везу између оних идеја које је Ками пропагирао у својим делима и онога што ми радимо, најпре када је реч о апсурду - баш онаквом каквог га је Ками схватио, а онда о идеји побуне, па на крају и Сизифа, односно оног посла на који је доживотно био осуђен.

Водећи се тим критеријумима ми смо, барем када је реч о прошлогодњој продукцији, имали следеће резултате: монументално дело Марсела Пруста „У трагању за минулим временом“ реч је о редигованом и коригованом преводу Живојина Живојиновића из 1983. године. Он је овога пута унео неке мање измене када је о преводу реч, а које ће савременом читаоцу умногоме олакшати ход кроз ово Прустово дело. Али, ту постоји нешто много значајније. Наиме, Пруст је писао ово своје монументално дело целог живота. То дело има карактеристику да се некако изнутра шири - до своје смрти Пруст је радио на овом делу. После 20 година преводилац је имао ту исту жељу, да направи неке интервенције и корекције у преводу, а оно што је најзначајније у свему томе јесте да се на то исто сада позива и читалац. Дакле, сваки читалац овог Прустовог дела бивши, садашњи и будући, увек је изнова нов читалац, онај који даје могућност неке нове интерпретације и нових читања.

Пошто сам термин Paideia како наша кућа носи име, обавезује, обавезује у том смислу што значи одгој, васпитање, образовање на крају крајева – то је старогрчки термин, онда нема бољег учитеља од Аристотела. Тако смо у склопу ове наше идеје да објављујемо капитална дела имали идеју да објавимо целокупна Аристотелова дела, сабрана односно изабрана дела, и у оквиру тога ми смо објавили трећу књигу - „Топике“ и „Статистичка оповргавања“. Познато је да је Аристотел имао изузетног учитеља – Платона, а

имао је и изузетног ученика – Александра Македонског који му је и омогућио да створи тако велики корпус који ће задужити, односно поставити темељ за векики број наука. Човечанство није имало већег мислиоца од Аристотела до Декарта, мада га је хришћанство запоставило јер је у први план истакло Платона па га је после ренесанса поново открила. Оно што је занимљиво када је реч о овој трећој књизи, „Топике“, представља анализу дијалектичког дискурса а „Статистичка оповргавања“- то су теорије погрешних закључака. Заправо, Аристотел нас учи како да мислимо, јер он се ту бави питањем шта подлеже дијалектичком дискурсу - заправо његовој анализи. То су нека етичка питања, нека физичка питања и понеко лоичко питање, каже Аристотел. Дерида је врло лепо приметио да је Аристотелова мисао да онај ко зна, он не расправља - он доказује учи. Тиме Аристотел заправо укида другог - то нама он жели да покаже овде.

Познато је, барем данас нажалост, да је поезију врло тешко објављивати, а ми смо досада учинили највећи подухват у том смислу, када је о поезији реч. Објавили смо „Антологију руске лирике“ у три тома коју је приредио а добрим делом и превео професор доктор Миодраг Сибиновић, чувени слависта, преводилац и професор универзитета. Међутим, нису заступљени у овој антологији само његови преводи; имамо преводе од Његоша, преко наших познатих песника, па до најмлађих Корнелије Ивичин и Душка Тонковића. Оно што је зачајно јесте да ова антологија обухвата заиста једно велико раздобље разне руске поезије и указује на све њене етапе и иторијски значај, обухвата раздобље од десетог до двадесетпрвог века, до данас.

Зашто нас везује, барем када је реч о овим капиталним делма, апсурд, побуна и Сизиф? Зато што Ками када је говорио о апсурду имплицитно или експлицитно, дакле у својим есејима и романима, никада није дошао до идеје нихилизма. Уједно, апсурд представља посредну побну, а Декарт је рекао „мислим дакле постојим, а Ками „буним се, дакле постојим“ и у том смислу та веза постоји. На крају крајева, ни Сизифа није схватио као трагичног јунака, о чему говори често помињани цитат из његовог есеја „да је сама борба да се стигне до врха довољна да испуни људско срце“, Сизифа треба да себи представимо као срећника, па на неки начин и ми се у том смислу бунимо и бивамо неки Сизиф. Против чега? Па, против менталне духовне и емотивне отупављености и против свега онога што савременост на жлост доноси.

У том смислу наша побуна ће трајати у виду нових капиталних дела која ћемо објављивати и убудуће а почели смо заправо пре 15 година.

► Петар ЖИВАДИНОВИЋ: МИСАО - ОРУЖЈЕ СЛОБОДЕ

Говорићу о Камију, његовим есејима, једном великом моралисти који је изазивао увек веома много неспоразума и код највећих умова тога времена, неспоразума и зависти, наравно.

Кад покушавате да разумете зашто у центру свих Камијевих размишљања јесу проблем апсурда, проблем смрти, проблем добра и зла, онда ћете тешко моћи да одговорите тако што ћете обраћати пажњу на оно што је он читао; на текстове, на филозофе, на писце којима се бавио и мислим да ћемо ближе истини бити у његовом случају, ако пођемо од чињеница у његовом животу, ако пођемо од оног што се назива једним изразом из математике – лична једначина.

Ками је рођен 1913. године, отац му је био Француз а мајка Шпањолка, отац је умро од последица рањавања, а мајка му је била веома необразована жена која није умела да чита и која му је пренела, као што он признаје, неку врсту изузетне осећајности. Он је већ у том најосетљивијем добу развоја личности био усамљен, изложен једном начину живота који производи, врло често ако је у питању генијално дете, филозофа и писца, али ретко производи срећног човека. Друга важна чињеница његовог живота јесте да је провео детињство и младост у изузетном сиромаштву и да је успео да се образује пре свега захваљујући изузетном таленту и чињеници да је његов учитељ који је његов таленат уочио убедио његову мајку да учествује на конкурс за неку стипендију што му је омогућило да упише лицеј, гимназију. Трећа важна чињеница његовог живота – Ками је од ране младости боловао од тешког облика туберкулозе. Никада та чињеница није престајала да га притиска, а болест га је спречила да се ономе што жели у потпуности посвети.

Ако живите у таквим егзистенцијалним околностима и од почетка упознајете беду, зло и болест и суочите се са проблемом смрти, то нужно обележава не само све што чините него још више – све што пишете, све о чему размишљате. Доказ о овом је у директној вези Камијеве природе, његове личне једначине, његових дела – налази се већ у првом раду, који је нека врста његовог дипломског рада, то је „Хришћанска метафизика и неоплатонизам“. Проблем хришћанства је био од самог његовог формулисања ванрелигиозни, али и то што је то била религија која није поседовала филозофску дубину која је била неопходна.. Било је потребно хришћанству улити нешто више хеленске филозофије, помирити веру и разум. На исти начин на који то Ками у есеју „Хришћанска метафизика и неоплатонизам“ објашњава, зло сте могли преживети ако би сте веровали да је оно привремено, да је само на овом свету, да постоји

савршенији и лепши свет чистих идеја, у коме ћемо се сви који вредимо срести на једном месту а они који су зли, опаки, одвратни - силеције, убице - они ће се наћи у неком паклу. Дакле, то је тема тог првог озбиљнијег Камијевог рада који је одговарао на питања која су њега мучила у том тренутку, и он као да одсликава оно што жели себи да објасни кроз тај први есеј.

Друга тема у Камијевој филозофији је тема апсурда. А наравно да је човеку који је осећајан, веома образован, свестан својих талената, свет у коме је њему све недоступно, свет у коме има неправде, у коме постоје класе, савршено неподношљив. Он је морао у таквом свету да размишља о проблему побуне. Ками је приступио пред рат Комунистичкој партији, Ками је учествовао у француском покрету отпора, што је утолико значајније што је тај покрет отпора, упркос непобедивости генерала Де Гола који је руководио из Лондона, у самом почетку био је, што би рекли комунисти, без кадровске базе... Ками је у том покрету отпора имао врло значајну улогу, у листу „Борба“ писао је чланке и у исто време је почео да се дружи и са најпознатијим француским интелектуалцима, пре свега са Сартром, и ту је једна паралела изузетно важна за разумевање Камијеве филозофије и спорова које је он изазвао унутар француске интелектуалне класе. Наиме, док је Ками играо врло важну улогу у покрету отпора, Сартр је писао комаде са далеким алузијама против режима окупације итд... Сам Ками је, због своје природе и несклоности да прихвата било какве колективне стеге због свог усамљеничког начина живота и свега што је везано за његову личну једначину, испољио знатне резерве. Сартр је био управо буржоарски интелектуалац, који је имао храбрости да приђе покрету отпора, имао храбрости да каже не моћницима свог времена, али је то истовремено за њега, јер је живео у потпуно друкчијим условима, било и питање неке врсте моде. Међутим, код Камија је то било егзистенцијално питање; одлучити да ли ћеш бити у покрету отпора, то је било као питање да ли ћеш живети или умрети - живети часно или умрети нечасно. У време хладног рата Ками је као апостол личне слободе, као индивидуална природа која се није могла покоревати ничем другом него својој савести, имао потребу да се дистанцира од француских интелектуалаца у тим модерним временима, којима је дириговао папа или патријарх интелектуални Жан Пол Сартр.

Те околности његовог живота можемо повезати са темом његовог великог и важног есеја „Побуњени човек“. Питање које се постављало у Камијевом животу, које је било и питање тога времена крајем деветнаестог века – Бог је био мртав – прогласио је Ниче, а Достојевски је казао – ако Бога нема све је допуштено...

И шта онда преостаје човеку који се нађе у свету у коме је све дозвољено јер је Бог мртав? Две варијанте - да верује да Бог ипак није мртав, или да вреује да постоји један систем вредности који обавезује човека. Како би рекао Жан Жак Русо, постоји у свакоме од нас инстанца савести и она може бити друго име за Бога. Ко је у нас усадио то осећање савести? Хегел је сматрао да светом управља нека идеја разума, универзалног ума, и да се свет стално развија тако што повећава сталну количину свести...Шта ако у то више не верујемо, како оправдати оволико зла, шта нам преостаје? Ками је лепо видео да се развија један тоталитаризам који представља Америка и читав западни свет, и други тоталитаризам који представља Совјетски савез и стаљинизам, и није могао да бира...Ками је изабрао пут усамљене индивидуе која не прихвата ропство, не прихвата да се покори и која се управља једним, управо тим унутрашњим нагоном властите савести. Одговор који се чини, у нашем времену толико актуелним овде и сада у целом свету; никакви узвишени принципи не опредељују моћнике, нема ту чак ни велике приче о смрти Бога, нема филозофије – једноставно груба сила! Против те грубе силе право на побуну је неприкосновено. Ками је мислио да побуна више није могућа, сем као побуна индивидуалне савести до краја свог живота, и доследан је био у томе. Ангажовао се својим списима, својим чланцима, адаптацијама комада, и никада није напустио идеје своје младости...

На нашу несрећу то што је мучило Камија и што је произвело нешто што је благословено и узвишено - предивне есеје које је он тим поводом писао, мучи и наше време и мислим да би читање Камијевих есеја, нарочито есеја „Побуњен човек“ могло свима да помогне да схвате до које мере је право на побуну, изворно право на побуну индивидуе и његове савести, неприкосновено и неуништиво... Читање Камијевих списа буди у нама у околностима у којима живимо, оптимистичку веру да побуна - индивидуална или удружених слободних индивидуа, може да буде успешна и да властодршци, без обзира како су дошли на власт, с разлогом морају да се боје људи који слободно мисле. И данас је субверзивна мисао једино оружје слободе; и читање Камијевих дела је такође врло субверзивно ...Он је, уосталом Нобелову награду добио због целине свог дела, и због дубине којом је ушао у проблеме савести који муче човека и човечанство у целини.

Ако књиге не могу да промене свет, ако читање Камија и његових есеја не могу да промене свет, сигурно могу да промене свест индивидуа које читају, а промењене индивидуе промениће свет...

► **АРХИПЕЛАГ, Београд**
Адам ЗАГАЈЕВСКИ: збирка пјесама „АНТЕНА“

► **Бисерка РАЈЧИЋ: УКЛАПАЊЕ У ШИРЕ ТОКОВЕ**

Адам Загајевски спада у пољске песнике које критичари називају „новим таласом“ – „шездесетосмашима“. Већина тих песника рођена је у периоду између `45. и `48. године. Адам Загајевски је рођен у граду Лавову који је више векова припадао Пољској, међутим, после `45. и завршетка Другог светског рата припао је Украјини. Његова породица, која није могла да прихвати комунизам који је већ постојао у том делу некадашње Пољске и ССР-а, преселила се као и многе друге у Пољску - у Шлеску, коју су пре тога напустили Немци. Потиче из веома образоване породице, његов деда и његов отац били су доктори техничких наука, и женски део породице био је веома образован - мајка је делимично немачког порекла, музички је била веома образована и веома се бавила својим сином, желела је да учи музику. Он је почео да одлази на часове клавира, међутим после два месеца професорка клавира је закључила да он нема довољно талента, иако је показивао изузетну марљивост. У исто време она је била и његова професорка немачког и француског, имао је тада само пет година, и она је закључила да има много више смисла за учење страних језика ...

Становали су у једном ужасном граду који се зове Гливице у коме је после рата живео неко време и велики пољски песник старије генерације Тадеуш Ружевић. То је град без неке историје, без великих школа, није било великог избора – отац као некомуниста, иако је имао докторат из техничких наука није могао да добије неко пристојније запослење на факултету већ је морао да ради у некој фабрици. Тако да је Загајевски до своје матуре живео у том граду и највећи догађај из тог периода је једно књижевно вече Збигњева Херберта у гимназији када се он први пут сусрео са великим песником, мада Збигњев као личност не спада у оне који желе да се превише допадају. Можда је и то деловало на Загајевског, он је већ почињао да пише мада томе није придавао већег значаја нити је мислио да ће бити писац. У Кракову је почео да студира филозофију, коју је и завршио, чак је и докторирао и почео је да ради на факултету као асистент. Ту се сусрео са низом великих песника.

Подсетила бих да је Краков град у коме је отворен први пољски универзитет још крајем четрнаестог века, значи имао је једну изврсну универзитетску традицију, тако да је он имао изврсне професоре и поред филозофије похађао је и предавања сјајних професора књижевности, па је веома рано стекао изузетно књижевно образовање. Врло се интересовао и за теорију

књижевности тако да је то све, кад је почео да објављује, повезао. Осим тога био је веома заинтересован за књижевност која се у то време стварала. Врло добро знање три светска језика – немачког, енглеског и француског, омогућило му је да веома рано почне да чита с обзиром да се у Пољској у таквом комунизму у коме се живело веома мало преводило, нарочито авангардна модерна књижевност....

Генерација којој припада „нови талас“ уклапа се у неке шире токове и у области филма и у области позоришта и књижевности, имамо „нови талас“ и у Француској и у многим другим земљама. Ту се радило о појави нечег новог у односу на предходну генерацију, пре свега на генерацију уметника рођену двадесетих година од којих су многи учествовали у другом светском рату, и који је касније више од двадесетак година био главна тема у књижевности. Међутим, генерација „шездесетосмаша“ која је била много шира у некаквом повезивању, генерацијском и преко догађаја који су били планетарних размера, заузела је веома критички став према тој старијој генерацији, тако да је Загајевски са својим колегом, професором славистике и песником написао на почетку `70-тих година књигу која је изазвала велике полемике и обостране нападе, а они су веома озбиљно искритиковали највећа имена тадашње пољске књижевности, између осталог и Херберта и Ружевића.

Наравно, много касније, Загајевски је признао да су претерали, да нису имали права, а да су у систему какав је био комунизам у пољској верзији писце који нису били комунисти, иако су учествовали у другом светском рату, као што је то Ружевић, ипак створили нешто ново. Приказали су ту своју стварност на неки свој посебан начин, посебно ова два песника који се веома разликују.

► Гојко БОЖОВИЋ: НЕПОТКУПЉИВО СВЕДОЧАНСТВО ПОЕЗИЈЕ

У модерној европској поезији успостављена је традиција у којој су неки од највећих светских песника, истовремено и песници есејисти, класичне стихове изнова тумаче, коментаришу и осмишљавају типичним расправама и своје сејистичке расправе подржавају својим стиховима. Такав је, рецимо, Чеслав Милош, такав је Јосиф Бродски, такав је био Збигњев Херберт, такав је Умберто Фјори, такав је Томас Венцлова. Тој традицији на аутентичан начин припада и Адам Загајевски, песник „Антена“, песник ретке и узбудљиве имагинације, песник који је истински сведок модерног времена, и колико год да се оно мењало у његовим стиховима препознајемо једно непоткупљиво сведочанство.

На другој страни у његовим есејима писаним у дугом низу деценија, и онда када је био становник Пољске, и онда када је

живео у Паризу, и онда када је почео да дели своје време на оно које је проведено у Европи и на оно које је проведено у Сједињеним америчким државама, Адам Загајевски се показивао као истрајан и проницљив тумач, коментатор модерног света, његових најразличитијих феномена, најузбудљивијих тренутака модерне цивилизације, не само оних који се тичу стихова и песништва, него и догађаја који су од посебног значаја за онај контекст, оквир у коме се песме пишу и у коме се песме читају..

Адам Загајевски у својим есејима, од којих свакако посебно треба поменути књигу „Мали Ларус“, говори с једне стране о питањима идеологије и историје, с друге стране о питањима конкретних историјских догађаја који су променили лице Источне Европе. Рецимо, он нам сведочи о историји која једне границе потиरे док друге границе ствара...И док читамо есеје Адама Загајевског ми видимо како заправо пратимо рад једног од најпосвећенијих европљана, некога ко Европу познаје изнутра, ко је саживљен са многим њеним модерним и класичним изазовима, неког ко се у различитим издањима европске традиције осећа као код куће, ко о различитим песницима из различитих крајева Европе, различитим филозофима, говори као о својим сродницима, као о својим ближњима. Видимо како у својим есејима Адам Загајевски успоставља једно, у модерном времену врло често прекинуто, закључано осећање, једну прекинуту везу која оглашава да заправо песма јесте део модерног света, поготово онда када је аутентична и када провоцира неке од најизразитијих сумњи, дилема, вера које уопште можемо да имамо.

Он у својим есејима наглашава колико је поезија саживљена са модерним питањима, не само великим питањима као што су историја, идеологија, друштвени или политички процеси, него и са модерним конкретним судбинама конкретних људи са малим догађајима који могу некада да одлуче читаве приватне судбине...Утолико се може рећи да Адам Загајевски јесте од оних модерних европских песника који нас суочавају са најузбудљивијом маштом и са најбољим знањем.

Најузбудљивијом маштом која проговара пуном снагом у њиховим стиховима, најузбудљивијим и најлуциднијим знањем које можемо докучити у њиховим есејима, дакле она која тумаче и поезију и стварни свет, онај свет који увек некако измиче тумачењу и разумевању а управо у њиховим есејима се препознаје и прва и друга Европа, и свет пре и после транзиције, и свет усред историје, и свет после пада једнога зида, и после читавог низа нових граница...

► ПУТ ДО КЊИГЕ – Миле ГРОЗДАНИЋ

► Проф.др.Ратко БОЖОВИЋ – КЊИГА "ЧУДО НЕВИЂЕНО"

...Миле Грозданић је човек до кога је тешко доћи кад треба обликовати и направити добру књигу, књигу као знак који траје у времену, естетички и поуздано...Ја сам помало поносан што сам присутан у овој књизи као рецензент, јер сам једно пет година путујући од Београда до Подгорице авионом, јер смо имали наставу на различитим факултетима, у наставцима слушао шта ће ова књига да садржи. И верујте, кад ми је најпре рекао да ће направити такву књигу, ја сам мислио - ево, Миле Грозданић који је један реалан човек, који је један човек са сјајном перцепцијом, прича ми фантастичне приче; мислио сам да од тога нема ништа. Тако направити књигу, коју нико никад није направио на овакав начин- овако свеобухватно, овако продубљено, овако добро; дакле тако направити књигу о књизи коју је направио Миле Грозданић, невероватан је успех.

Али, када ми је предао рукопис ја сам видео да је Миле направио чудо невиђено...Да би прочитали ову књигу морате имати времена и стрпљења, морате бити читач од страсти и од унутрашње тишине...Кад наш аутор направи књигу која је светска онда ми је некако жао што припадамо неком малом језику, но држим да ће ова књига - не остати овдје, не остати код нас, него ће ићи и даље и шире јер овакву књигу нико никад није направио - то тврдим...Ова књига је тамо где постоји библиотека и где постоје људи од читања, где постоје људи који верују још увек да књига није на издисају. Јер многи теоретичари мисле да је књига помало уморна и да је уморена; ја држим да то није...

Миле је написао стручну, научну књигу која је при том са неким облицима и одблесцима једног романа; роман уствари о томе како се творила кроз вјекове књига и како се она пробијала и како је он препознао то настајање књиге заправо кроз тај историјски и социјални контекст - да би стигао до оних модерних облика творења књиге, то је посебно важно, јер Миле није традиционалиста, већ онај који зна добро о свему што је релевантно за књигу, па зна и те метаморфозе и трансформације модерне књиге која је овде у позицији да мало буде у такмичењу са визуелном културом...

Он је ову књигу стварао са великим задовољством, она се чита са великим задовољством и зато сам је ја овде доживео као један, смем ли да кажем, постмодерни роман...

**► Проф. Миле ГРОЗДАНИЋ: ОСВЈЕТЉАВАЊЕ ГРАФИЧКОГ
ОБЛИКОВАЊА КЊИГЕ**

„Пут до књиге“ је покушај да се вишеслојно осветле токови графичког обликовања и развоја туђих писама од врло раних облика до савремених стремљења у тој области. У могућности је да пружи мноштво података о издавачкој и штампарској делатности. Са гледишта праксе покушао сам да то буде књига намењена, поред већ поменутих занимања, и културним посленицима и другима чији је рад непосредно везан за књигу, као што су библиотекарство, књижевство, школство, универзитет и др. Овом књигом покушао сам да покажем, а надам се и да докажем, да графичко обликовање није само интердисциплинарна пракса креирања облика индустријски произведених предмета, већ да је дизајн дубоко интелектуална, барем у својим најбољим примерима, креативна, духовно вишеслојна активност која облику даје прецизно значење, рецимо функционалност, практичност и, додао бих, економичност. Дизајн је и идеја, имагинација, знање, емоција; у дизајну је у сваком случају зрно филозофије. Ову књигу треба посматрати као резултат достигнућа у графичкој производњи, као културно-историјски документ и као основну јединицу издавачке делатности. Ова књига стварана је на размеђи класичних техника реализације и, већ сад, моћне рачунарске технологије. Метаморфозе кроз које је књига пролазила од глинених плочица до инкунабула, од шеснаестог века даљим развојем до данашњег облика и карактера, дале су ми идеју да се у методолошком приступу одредим за синтетичко-хронолошки садржај обраде садржаја књиге. Тако сам покушао да дефинишем три битна садржинска слоја књиге. Прво-историјски, развој идеја значајних за књигу у оном смислу који сваки историјски развој има за књигу. Онда, разрада типолошких образаца и критички одабир материјала који би једна књига требала да има. И, на крају, у том сабирању ту је обиман илустративни материјал који ова књига има, а који допуњава идеје и процене са својим изгледом. Са графичко-технолошке стране анализирао сам и спољашње и унутрашње делове књиге и она указује да тродимензионално дело не може да се посматра само преко омота и корица.

Књига садржи преко 1 300 репродукција и преко 650 појмова везаних за књигу и делатност, од тога је 450 илустровано значајним ауторима из ове креативне делатности.

Када је у питању издавачко-штампарска проблематика у том припремном делу темељно су анализирани сви важнији елементи књиге од рукописа до коначног производа. У основној производњи такође су анализирани материјали и технике реализације, а у трећој фази - дораде све до сигналног примерка, односно кутије...

Када је у питању обликовање, савремена опција у доба електронике; електроника покушава да елиминише појмове везане за стваралаштво књиге. Ја у многим графичко обликованим целинама указујем да књига као највеће дело људског духа не може бити предмет импровизације... У савременим условима људи без ликовно-цртачке културе јурећи за ауторством често употребљавају тај оператерски део који рачунарска технологија омогућава, тако да чине књигу неразумљивом ...

Ова књига је једна од ретких ћириличних књига која је исправно сложена, и захвалан сам издавачу зато што је од фирме „Адобе“ специјално наручен фонт „гарамонд“ са свим специфичностима, односно знаковима и истицањима. Напоменуо бих и да су све техничке типографске вежбе урађене на Факултету ликовних умјетности на Цетињу, на основу текстова Ива Андрића „Знакови поред пута“....

► Бошко МИЈАНОВИЋ: ЧЕТВРТА ДИМЕНЗИЈА КЊИГЕ

Шта је књига? Дефиниција прихваћена од библиотекара и УНЕСКО-а говори да је то "штампана публикација која не излази периодично и има најмање 49 страна не рачунајући корице". Другим ријечима књига се покорава статисти крутих тијела са само три димензије. Али важнија је четврта димензија књиге која наше мисли покреће кроз мисаоне слојеве, и условљена је са оним шта је на њеним странама. Уколико нам она омогућава да улазимо у нове просторе сазнања, којима су границе - граница васколиког свијета, тада књига добија универзални значај. Такво је и дјело Пут до књиге професора Миле Грозданића.

На самом почетку књиге Миле Грозданића сусреће нас минијатура из *Радослављевог четворојеванђеља* (прва половина 14. вијека) на којој је јеванђелист Лука са Премудрошћу божјом која надахњује. Испред њега је, на столу облика правилног петougла, књига и прибор за њено стварање. Како се из Платонове космогоније може извести закључак да је правилни петougао елеменат који је бог употребио у одређивању Космоса, и како се зна да су односи дужних елемената у њему златни пресјек, односно налазе се у тзв. божјој хармонији, то није потребно тумачити "говор" ове минијатуре.

Немам намјеру да упоређујем дјело професора Грозданића са Лукиним јеванђељем, али хоћу да кажем да без велике мудрости и стваралачког духа не бисмо имали књигу о којој говоримо, чије стране зраче текстуалним и ликовним садржајем. И поред тога што је књига "намењена ликовним уметницима, графичким дизајнерима, студентима ликовних и других сродних високих школа", како каже

аутор, ја бих рекао да ће добро доћи и сваком образованом човјеку који треба да зна на који начин су се људска мисао и знање преносили и развијали од појединачног и колективног памћења и складиштили између корица штампане књиге.

Првим степеницама Пута до књиге улази се у загонетни свијет симбола – писма древних народа: сумерско, персијско, вавилонско, клинасто писмо; египатско, хијероглифско писмо, хебрејско писмо и долази се до грчког и римског алфабета. Ту је, на крају, и старословенско писмо (глагољица и ћирилица). Читајући текстуална објашњења и налазећи се са ликовно-графичким прилозима који их прате читалац не може да остане равнодушан, већ знатичељно наставља пут. Пролазећи кроз разноврсна писма писара књига и разноврсна типографска писма долази до мноштва бројева разних народа и цивилизација.

Проналаском писма и броја човјек је из природног стања отворио свијет цивилизације. Есхилев Прометеј тврди да је открио слова и бројеве људима: "Штавише, број им открих, најважнији од свих изума, и редослед слова, памћење ствари, ту алатку стваралачког ума."

Оставићу Есхила и вратићу се у мноштво бројева из којих ћу извући колекције римских и грчких. Лако је видјети да су бројеви представљени словима и да нула у систему бројева не постоји. Грци, а прије њих и Јевреји, су употребљавали цио алфавет да изграде систем бројних знакова. Број заробљен у слову није имао операциони значај. Математичка испитивања земаљских појава, а још више небеског простора, изискивала су огроман напор, и нијесу се могла вршити без помоћних механичких средстава и рачунских таблица. Почетком другог миленијума бројеви се постепено ослобађају слова – арапски бројеви улазе у "интелектуално успавану Европу". Из графичких табела које је аутор дао у овој књизи могу се пратити промјене арапских цифара, гдје се уочава и Диреров допринос у њиховом обликовању. Тек на тако слободни број може се примијенити једна мисао с краја XVIII вијека, да је број "оно средство којим човјек може да посматра створени свијет и у том свијету постојеће односе у њиховој чистоти."

У таквој ситуацији број се користи за разноврсна физичка мјерења, којима је праћен цјелокупни живот човјека. У књизи су дате табеле физичких величина и њихове јединице које нијесу само основа науке, већ и основа везе међу људима.

У даљем кретању кроз књигу читалац наилази на знаке и симболе, гдје проналази оне који га интересују или су му потребни у реализацији књиге. У поглављу Сликарско-графички поступци читалац ће се упознати са сликарско-графичком техником и њеним историјатом. Ту се налази и Ешеров дуборез *Мебијусова трака*.

Укратко да кажем: Трака папира спојена својим крајевима у цилиндручму површ има двије стране (унутрашњу и спољашњу) и не може се читава прећи не излазећи из њене површи. Трака папира уврнута и спојена својим крајевима (Мебијусова трака) има само једну страну која је истовремено и унутрашња и спољашња, и може се читава прећи не излазећи из њене површи. Она у себи садржи симбол потпуности и непрекидног трајања.

А да би се свеобухватно сагледали историјски, ликовно и технолошки настанак и развој књиге, потребно је и довољно прећи *Пут до књиге* Миле Грозданића – дјело трајне вредности.

На крају да се вратим на бројеве. Из њих ћу издвојити цифре бинарног бројног система, пар (0,1). Одушевљен аритметиком бинарног система Лајбниц је говорио: "Рачунање помоћу двојки... сматра се за науку основним и ствара нова открића... При сређивању бројева на најпростије основе, као 0 и 1, свуда се јавља чудесни поредак." Послије 250 година тај чудесни поредак условио је проналазак компјутера. Данас, када је компјутерска технологија ушла у сваку област људског рада, она је створила нове могућности и у графичкој индустрији, о чему говори последње поглавље ове књиге. Ма колико повећали електронску меморију, она ће увијек остати ограничена и неће моћи да замијени људски ум. "Нестручно и помодно обликовање књига" – каже Миле Грозданић "све видљивије у времену електронике, представља опасност приказивања текстова путем недоличног дизајна и упућује на недоследност и недостатке примене графичких правила код спољне и унутрашње опреме књиге." Али зато, уз књигу професора Грозданића *Пут до књиге* сваки даровити графичар – дизајнер лакше ће из рукописа створити праву књигу.

► Желидраг НИКЧЕВИЋ: ПРОФЕСИОНАЛНОСТ И ДУШЕВНОСТ

Срећан је стицај околности да у оквиру програма „Трг од књиге“ промовишемо „Пут до књиге“ – и није то само симпатична игра ријечи, него нам наш гост, професор Грозданић, својим дјелом показује да можда никаквих тргова не би ни било, то јест да би били много сиромашнији, да претходно није било ових путева.

Ево једне књиге пред којом смо сви ми, и писци и читаоци, и издавачи, сви ми који себе видимо као некакве инсајдере и експерте у овој сфери – кад се мало боље погледа, у ствари добрим дијелом обични аматери.

Ево књиге из које можемо много да научимо, и то да научимо ствари које најчешће заборављамо да уопште постоје, књиге која због тога и дјелује као нека врста озбиљног прекора. И појединцима који мисле да књигу држе у малом прсту, а богами и читавај нашој

култури – читавој једној националној писмености која тако дуго пропушта да савлада стандарде онога што писменост заиста јесте. Чини ми се да је то најважнија лекција коју нам даје професор Грозданић. Наиме, многи од нас читавог живота држимо у рукама те чудесне и заводљиве предмете, живимо с њима, радујемо се и патимо, многи од нас су своју судбину потпуно везали за књиге, из њих узимамо и у њих уграђујемо скоро све што имамо и до чега нам је стало, (једном интервјуу и сам професор Грозданић ефектно описује ту оданост и зависност: „Везан сам за слово, ријеч, реченицу и књигу!“) -а онда се, након појављивања ове књиге, некако испостави да о самом феномену настанка и рађања тог чудесног предмета, тог извора наших знања и осјећања - не знамо готово ништа. Испоставља се да ми прескачемо милион важних и неопходних ствари и везујемо се само за онај крајњи резултат, за оно од чега можемо имати непосредне користи, и то је велика штета.

Друга важна ствар: ми говоримо о издавачком подухвату који очигледно има изузетан шири значај за нашу културу. Јер ПУТ ДО КЊИГЕ, то је једно до оних систематских, утемељујућих дјела - без којих једна култура напосто није зрела и није сасвим озбиљна, није релевантна. Без таквих ослонаца смо, у различитим областима, не само у овој, осуђени на импровизацију и сналажење. Има и то својих чари, наравно, ми смо народ који воли да импровизује, али се тим путем не стиже баш далеко, као што видимо.

Чули сте да је „Пут до књиге“ плод вишедеценијског рада на ликовној опреми књига и замишљен је прије свега као инспирација ликовним умјетницима који се баве издаваштвом. Притом, нека врста начела којим се професор Грозданић руководио гласи: Књига је умјетничко дјело! Он каже да књига обједињује многе сродне дисциплине и различита научна открића, да би на крају постала умјетничко дјело!

Сви ми знамо да је развој штампарске технологије допринио да књиге данас много брже и у много већем броју стижу до читаоца, и знамо да је графички дизајн постао веома ауторитативна стваралачка дисциплина. Не знамо, међутим, јер у тој гужви и брзини немамо ни времена ни стрпљења, како се од тих фасцинантних глинених плочица, свитака, воштаних пергамената и инкунабула – како се од свега тога стигло до нових форми, а нарочито не знамо шта се у тој трци неповратно изгубило.

Пошто је „Пут до књиге“ замишљен као едукативно дјело, намијењено и широј јавности, не само будућим стручњацима у области графике и графичког дизајна, добро би било да наша култура тај хендикеп почне полако да надокнађује.

Овдје је, рецимо, увјерљиво демонстрирано како су, у времену класичне технологије, мајстори графичари водили много више

рачуна о сложености књиге, о читљивости ретка, формату слога и странице, типографском правилу, избору материјала... Сад све то пада у засјенак, јер су савремени дизајнери врло често људи без ликовно-цртачке културе, оптерећени рачунарском технологијом и електроником.

Данас технички уредници скоро да и не постоје, каже професор Грозданић, а њихов посао раде оператери-дизајнери, методом копи-пејст. Ко је имао прилике да ради те послове, у нашем издаваштву, тај зна и колико предности технологије могу да буду контрапродуктивне. Није то сад неки спектакуларан увид, наравно, он важи и у другим сферама људског живота – то су оне вјечите мистерије на тему колико је уопште могуће техници удахнути душу. Чини ми се ипак да овдје, у случају књиге, такве могућности постоје, и да је рад професора Грозданића веома драгоцен путоказ у том правцу. Или, другим ријечима, кад је неко толико дуго везан за слово, ријеч и реченицу, онда је он способан да повеже професионалност и душевност, а негдје на тој деликатној граници, чини ми се, и јесте настала ова књига.

23. јул 2008. сриједа

► **СЕРВАНТЕС МЕЂУ ШЉИВАМА – Радивије БОЈИЧИЋ**
► **Радивоје БОЈИЧИЋ: ЖИВОТ У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ**

На идеју да напишем овај роман дошао сам када ми је пала на памет једна реченица: "Да сам знао да ће Дон Кихот бити проглашен за најбољи роман свих времена, ја бих га написао". Овај роман је уствари прича о Сервантесу који је по казни инквизиције дошао у Србију да тражи Свети Грал. У тој помани коју је започео Ден Браун, придружио се Милорад Павић „Другим телом“ и наши медији оном потрагом за оном потрагом за трећим метком; то је уствари оквир у коме се крећемо ја и моји пријатељи: Сервантес у Србији. Докле смо стигли? Стигли смо до свих оних места која се спомињу у медијима, јер ми више немамо државни, немамо више културни простор; преостаје нам још само медијски простор, у том медијском простору ми живимо.

► **Желидраг НИКЧЕВИЋ: НЕНАМРГОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА**

Причу о роману Радивоја Бојичића започео бих једним начелним критичким ставом, за који нисам сигуран да је баш исправан, али сигурно јесте искрен, интуитиван и можда помаже да се лакше снађемо у том компликованом простору савремене српске прозе, и

културе, да брже стигнемо до онога што је у њој заиста висок квалитет, мада уопште не личи на окружење.

Ако пратите ту продукцију мало пажљивије, стећи ћете утисак да је у нашој савременој књижевности много крајње озбиљних и судбоносних тема, много незаобилазних ауторитета и страшно важних, за судбину свог народа и читавог свијета веома забринутих аутора. Готово све што се напише има ту претензију на вјечност, има неки мање или више скривен али скоро увијек крајње претенциозан историјски смисао.

Најпростије речено, то су углавном смркнута лица филозофа, то је истјеривање правде, то су мучни описи колективног и личног одрастања. Зачудили бисте се – а може се провјерити - колико тих савремених, у нашој јавности етаблираних књига у крајњем исходу не представљају ништа друго до сажете или опширне и досадне жалопојке. И колико писци, са своје стране, улажу напора да изгледају као нека врста мученика. То је углавном литература која жели да мобилише нацију, сад свеједно у ком правцу – да ли је то Косово или европске интеграције.

Бојичић је по свему сушта супротност овог тренда, а књиге које он пише, по мом мишљењу, имају потпуно другу идеју: њихов задатак је не само да релаксирају тај читалачки народ, да га ослободе притиска, што је врло важно, него и да му понуде неку другу врсту оружја, нешто много лежерније, духовитије и интелигентније, нешто чиме би и наша култура могла да се размахне а да не осјећа стално грижу савјести, да не буде тако намргођена а да ипак буде опасна.

Бојичић је књижевник, сатиричар, драмски писац, колумниста – да не набрајамо функције, али ево бар неколико наслова по којима је он препознатљив и важан за оно што називамо савременом српском књижевном сценом. Дакле, Бојичић је аутор романа Удбина зграда, Спонзор ноћас мора пасти, Пад увис, Како сам убио Гутемберга, Седмица у недељи, Капетан Визин, На ушћу двеју река испод Авале, Мулен Ружа, За одличан успех и примерно владање. Ту су књиге афоризама Африка за петама, Превише тачно, затим сатире и козерије Срби после Христа, Амбис у провалији и Приче из политике, па онда монодраме Ја резервиста, Жеља звана трамвај и Ало ође мобилни и читав низ веома запажених тв-драмских остварења. У том друштву сада имамо још један духовит наслов, Сервантес међу шљивама, сатирично-пародијски роман који савременог читаоца забавља и окрепљује на један заиста изузетан начин, лакоћом и снагом која може изненадити само некога ко се раније није сусрео са Бојичићевим текстовима.

Тешко је прецизирати тему овог романа, тешко је рећи о чему се ту ради, али ево – укратко. Сервантес је наш водич кроз савремену Србију, и ми се ту сусрећемо, али буквално у свакој реченици, са култовима и брендovima које имамо у свакодневном животу, са њиховом брзопотезном демонтажом, и све је ту већ на нивоу реченичног исказа подвргнуто једној бескрајно разиграој инверзији, све подређено пародирању које нема табуа и граница – осим једног – мора да буде духовито и добро написано.

Бојичић овдје примјењује један глобални маневар, врло интеллигентан и храбар. Наиме, он као да сматра да је наша стварност постала већ толико искривљена, да је у њој већ толико апсурда и хумора, да би је неки озбиљан и аналитичан приступ потпуно фалсификовао. А кад јој, тој нашој искривљеној стварности, приступите адекватно, кад на хумор и апсурд свакодневице узвратите хумором и апсурдом текста, онда све много боље и ефикасније функционише. Онда добијете заиста праву посланицу – књигу која је скоро један једини продужени афоризам, са узастопним поентама, књигу у којој се многи фрагменти и дословно римују, или имају онај фатални ритам десетерца на потпуно баналном терену, или се цитирају општепознате ствари које минималном интервенцијом бивају потпуно изокренуте и дјелују шокантно, или се једна уз другу стављају ствари које долазе из потпуно различитих реторичких и цивилизацијских регистара - а онда се пред вашим зачуђеним погледом те супротности потпуно фамилијаризују, као да су рођене заједно.

Наравно да је у свему томе велику улогу одиграло Бојичићево искуство афористичара, јер је то жанр који захтијева једну посебну врсту стилске перфекције, жанр који мора да прикује читаоца за сваку ријеч – да би уопште имао смисла. То је једна ствар. И друга, афоризам има ту политичку димензију сталног подривања смисла, и то је апсолутно незамјењив тренинг за ову врсту прозе, која се ипак бави посткомунизмом, а посткомунизам, овај наш, по свему судећи представља неисцрпно врело пародирања и карикирања.

► **СЛИО (Београд) - МАЛЕ ТАЈНЕ - Горан МАРКОВИЋ**
► **Зоран ХАМОВИЋ: РАЂАЊЕ ЈЕДНЕ КЊИГА**

Као и свих предходних година, и ове године, ми имамо нешто што сматрамо заиста ексклузивним и важним да вам кажемо и, ево, почећемо од не тако велике тајне о "Малим тајнама" - нема књиге! Дакле, ми вечерас заправо и не говоримо о књизи, ми говоримо о књизи у настанку, њеном животу пре њеног живота. Зашто? Зато што се редитељ потрудио да изрежира не само оно што

је у књизи, не само оно што је у филму, не само оно што је у позоришту, него и оно што је у нашим животима. Дакле, када би требало судбина једне књиге да почне, када почиње прича о њој, и онај други део приче нас који почињемо да мислимо од тренутка када је рукопис предат издавачу... ми тада почињемо једну нову, једну другу причу не објављујући књигу, него градећи једну сасвим нову судбину, судбину која је изван корица.

Шта се заправо догодило? Имам велику, заиста и част и пријатност да је Горан Марковић донео рукопис и рекао - ево, ја сам нешто урадио што сматрам да би могло бити интересантно. На изванестан начин скромно, иако је његов таленат веома раскошан, као што је добар редитељ, исто тако је добар и писац, иако не бих волео то ни да поредим. Његов списатељски таленат је ван свих оквира и одиста ја морам само то да нагласим, да се и у том писању препознаје редитељ. Он врло често истиче и подвлачи да је он пре свега редитељ и морам да кажем да и његов литерарни таленат заиста баштини богатство које он има у редитељском искуству. Ова књига у настајању још једном приказује ту врсту снаге, тај начин мишљења који нам даје једну лагодност при читању, читање које можемо имати готово у неколико регистара са подједнаком снагом, пре свега у оном да имамо приступ једној љубавној причи, једном историјском мизансцени, а исто тако можемо говорити о једном социјалном палимпсесту, о једном времену у коме је настајало једно позориште, о једном тренутку када је артикулисана једна стваралачка енергија и када је она, не само пробудила ново време, него и артикулисала један сасвим модеран позоришни израз да бисмо се можда попели и дошли до још једног нивоа питања тог рукописа где затичемо заправо једно промишљање у коме добијамо одиста важног путовођу који нам приказује разлику између похлепе и љубави, онога што је вероватно усуд данашњег времена и због тога је ова књига важна и за младе и за старе, за све оне који се упуштају у оно што скромно дописује испод наслова „Мале тајне“ редитељ Горан Марковић, писац хронике.

Тако заправо почиње ова друга прича, задатак да не објавимо књигу, него да почнемо причу. Разговарајући о ономе што је у књизи дошли смо до имена Петра Радовановића и упитали смо се заправо-ко је тај човек. Он је – видећете у књизи када је ускоро будете читали, неко ко је одиста важан за читаву причу. Мене је занимало да ли је то историјска личност, мецена који је створио постамент на коме је грађена, не само прича, него судбина младих уметника, јунака ове хронике. Горан је рекао да то и јесте и није историјска личност и ту почиње прича....

Желели смо да утврдимо шта се све о том човеку зна, дали смо један оглас у дневном листу „Данас“ и морам вам рећи да се јавило

неколико људи који заиста живе за позориште и од позоришта, међу њима и Рахела Ферари и Дејан Пенчић Пољански и други људи...и кренули смо у поотрагу. Сазнали смо много тога што нас је навело да зауставимо рукопис и заправо не објавимо књигу, него се позабавимо оним што се догађало а што нисмо имали прилике да сазнамо пре него што је књига уобличена као рукопис. Уосталом, аутор и каже у свом увођењу у књигу да нема претензије да говори само са становишта изразите документарности, да његов задатак није да исцртава један документ, једно сведочанство о времену него да се поиграва управо оним плановима који показују и шта јесте откривено и шта јесте прикривено, јер тиме заправо истиче богатство онога о чему говори. Тиме заправо приказује снагу истине коју покушава да истакне. После тог огласа и после разговора са тим људима дошли смо до различитих сазнања, и коначно, имали смо прилику да чујемо и нешто што има везе са актуелном ситуацијом и именом Петера Егнера. Једна од ствари коју смо сазнали јесте шта се заправо догодило са Милицом, супругом Петра Радовановића, шта се заправо догодило на том њиховом скијању. То је прича која има везе и са Херцег Новим. Добили смо једну информацију која, подразумева се не може бити проверена, да се извесни Лазар Мартиновић појавио на том скијању, и да после те пијанке заправо тело није пронађено. Али је у једној сцени коју аутор даје показано да је Петар Радовановић био неко ко није могао да преболи тај растанак и у читавој књизи заправо провејава његово осећање одсутности и његове потребе да прикрије оно што се те вечери, те ноћи, тог јутра догађало.

Друга ствар која је битна јесте његов возач Јоаким који је `40., `41. односно током рата био на Старом сајмишту и који је управо једне вечери када је једнога од јунака успео да спаси од онога ко је сада присутан у свим нашим новинама - његово име је Петар Егнер, он је био дежурни те ноћи и није дозволио нашем јунаку - односно Јоакиму возачу да буде исувише добар према онима које је заробио, али он је ипак успео да ослободи једног од младих глумаца, а побегне али о свему томе имаћете прилику да читате. Моје је само да вас заинтригирам, да вас упутим у оно што је и мени, као издавачу било интересантно у разговорима и у потрази за неким новим информацијама о јунацима који су се ту нашли. Завршићу тиме што ћу указати само да, као и све друго, и ова прича показује једно рађање, једно стасање једне дружине, једног модерног позоришта и његово, на неки начин, не гашење него утапање што је прича која је довела до чувене представе „Чекајући Годоа“, до оног тренутка када ова глумачка дружина доживљава једну врсту тријумфа, али истовремено се утапа у једно ново време, време у коме ми живимо и у коме заправо и бележимо све оно што

се догађало од Другог светског рата до данас, а под једном врстом је интересантног патроната, сенке личности о којој сам и почео да говорим Петра Радовановића. Енигма звана Петар Радовановић је нешто што је врло занимљиво, али морам да признам да ми је ово једно од највећих и најзанимљивијих искустава у рађању једне књиге....

► Горан МАРКОВИЋ: ДОКУМЕНТ И ФИКЦИЈА

У озбиљним сам годинама и не бих хтео да учиним ишта што би ме можда начинило шарлатаном; то кажем зато што сматрам да је писање можда најозбиљнији посао од свих послова наше уметничке бранше и морам да кажем да ја нисам писац. Нисам, бар по вокацији, писац - редитељ сам који је доста писао, писао сам много мојих сценарија, писао и за друге филмове, урадио неколико позоришних комада од којих се неки још играју. Режирајући на филму и у театру ја сам био принуђен да пишем, једноставно нисам имао текстове које бих прихватио као своје... Писамо сам гомиле сценарија; за поједине филмове и по 12 верзија, као за „Националну класу“ рецимо, а то је забаван и лак филм. Свака верзија сценарија је имала преко 100 страна, у то доба нису постојали компјутери, и ја сам убацивао оне папире са индигом и провео сам месеце и месеце куцајући, физички радећи тај посао. Дакле, ја сам некако, не пишући него куцајући те текстове, заправо окусио по мало, не бих могао да кажем - занат или вештину, али окусио сам форму која помало личи на писање, али нисам никада постао писац. У међувремену сам издао неколико књига, али то нису биле књиге које су представљале литературу; то је била дневничка, исповедна, есејистичка проза, изашла је збирка мојих позоришних комада, драме али никада нисам написао ниједну праву правцату књигу, која би представљала књижевност.

Ја сам рођен у породици глумаца и рођен сам, заправо, у позоришту; моји први животни утисци су везани за позориште и цело детињство и младост сам провео са глумцима, и сви моји утисци из младости су везани за глумце и не могу да кажем да постоји било какво искуство које је изван тог оквира. Тако да сам, хтео не хтео, тај миље и тај уметнички позив јако добро упознао и заволео, наравно; и дан данас су сви моји пријатељи глумци, немам много пријатеља редитеља или неких људи који су ван уметности, али глумци су углавном моји добри пријатељи и ја у својим филмовима успевам на неки начин да остварим добру сарадњу са глумцима. Неки кажу да се у мојим филмовима добро игра и да је то, да кажемо, специфичност мог редитељског израза...

Позориште за мене представља природну средину, као вода за рибу, тако да сам одувек, целог живота, осећао позориште и глумачки свет као нешто што ми је најближе од свега. Не само зато што су моји родитељи глумци, него зато што сам просто формирао свој поглед на живот кроз позориште. Током целог живота сам слушао разне приче, било да се ради о анегдотама или о озбиљним фрагментима, о тој позоришној трупи која је постојала пре рата, звала се Академско позориште и о митској личности Петра Радовановића који је основао то позориште, био мецена тог позоришта и који је нестао за време рата. Он је изгледа нестао у бомбаровању на Ускрс `43. године које су извели савезници. Али, нико није могао ништа више да ми каже о Петру Радовановићу. Највише је уствари могао да ми каже мој отац који још увек има добро сећање, сећа се детаља, и онда ми је он описао тог човека који их је, не само финансијски подржао, него им је улио неку велику љубав према театарској уметности као нечем за шта човек мора да жртвује свашта, укључујући и сопствену личност.

Друга митска личност која се ту појавила, коју такође нико не познаје и о коме нисам уопште нашао податке, је извесни Јеврејин Ерик Кеџл кога је Петар Радовановић ангажовао да подучи глумце новој врсти театра коју је он волео. Дакле, та два лика су апсолутно остали у измаглици и мене је страшно копкало да то објединим. И онда сам скупљао разновразне податке о тој трупи, то су били људи које сам углавном познавао, осим мојих родитеља ту су били разни други глумци и ја сам још као дете посматрао њихов развој. У почетку то нисам добро разазнавао али касније сам могао да видим ко је докле отишао, и онда сам стално имао жељу да то објединим у некој причи. Мислио сам прво да направим неку телевизијску серију или филм или позоришни комад. Онда су одједном ти глумци почели да умиру, да нестају; остало је свега двоје, троје живих, и онда сам схватио да морам некако да то забележим да то не би отишло у заборав.

Заправо, ова књига је настала као потреба да се забележи нешто што би се иначе заборавило, а што је по мом мишљењу битно. Када су скоро сви умрли, а ја сам имао тај материјал пред собом и имао низ непроверених или произвољних података о свему томе, размишљао сам шта од тога да направим. Могао бих да направим нешто што би било телевизијски серијал, али онда ми је све то изгледало, много важније и дубље. С друге стране ја нисам никакав позоришни теоретичар или историчар позоришта да бих направио нешто стручно, што би било документовано... и онда сам решио да направим неку хермафродитску творевину, нешто што би било и документ а и фикција, нешто што би било и базирано на стварности али и нешто што ће отићи у причу. Ја сам у животу имао

највише искуства са прављењем прича, кад правите причу ви једног секунда своје узоре из стварног живота морате да напустите и да се препустите логици приче која има своју снагу и која не трпи робовање фактима... решио сам такође да то што имам од података оставим, а оно што немам да измислим. Е, онда сам дошао пред велику дилему шта да радим са тим људима који се зову тако као што се зову - Раде Марковић или Мића Томић. На крају, чак сам се и ја помињао у целој тој причи, и онда сам решио да свима измислим имена. На пример, себе сам претворио у једнојајчане близанце мушко-женско. Углавном, променио сам имена главним јунацима а оставио сам права имена за епизоде, за оно што није битно, што личи на документ, што мирише на истину. Појављују се разноврне, углавном негативне, личности, људи који су забрањивали представе... и оставио сам догађаје који су лако проверљиви. Представа „Годо“ је стварно одиграна и стварно је одиграна 17. децембра и то је све на нивоу фактографије апсолутна истина, али све оно што предходи, а и последице тога, су углавном моје произвољности. Тако да је ова књижица, рекао бих нека, жанровски врло чудна - ни риба, ни месо. То је једноставно нешто што би могуће могло да послужи као документ о једној трупи, али није сигурно да је све веродостојно.

На крају мој отац који је сведок и учесник свега тога, када сам му дао да прочита текст, онако са зебњом; и он је рекао-знаш, ја сам то читао као сваку другу литературу, уопште нисам имао потребу да упоређујем са стварним догађајима и себе сам потпуно заборавио. Дакле, та је књига изгледа прешла у домен приче и изашла из домена једне прости хронике о једној позоришној трупи.

**► ИСКУШАВАЊЕ ФИЛМА : Живко Николић и његово филмско дјело
► Желидраг НИКЧЕВИЋ: ВАСКРСАВАЊЕ УМЈЕТНОСТИ ЖИВКА
НИКОЛИЋА**

Задовољство ми је што могу да учествујем у промоцији књиге која нас подсећа на једног истинског великана наше кинематографије, на Живка Николића, тим прије што ми се чини да је и овдје, као и у многим другим стварима, веома присутна опасност заборав.

Ми напросто немамо обичај да дјела и ствараоце који су несумњиво обиљежили нашу епоху бар повремено изводимо на сцену, да пажљивије размотримо оно чему смо се некад дивили; као да немамо снаге да заиста усвојимо ту понајбољу традицију – а она се може усвојити само ако је изнова актуелизујемо, ако је

практикујемо, ако је не третирамо као споменик него као живи и неодвојиви дио наше стварности.

У том смислу је и објављивање ове књиге која евоцира и рекао бих васкрсава филмску умјетност Живка Николића за сваку похвалу, утолико њен значај надилази пригодне сајамске оквире, а ако неко у овој земљи заиста мисли о култури и умјетности – ето му прилике да научи како се тај важан посао обавља, и за савременике, и за будуће генерације.

Живко Николић је, дакле, био један од ријетких умјетника са ових наших црногорских простора који је висок ниво стваралаштва достигао потпуно самостално, сопственим снагама. Прва асоцијација на њега је – усамљеник. Умјетник, дакле, који ради оно што хоће, без обзира на окружење, или окружењу упркос, и који се повинује искључиво унутрашњем налогу своје имагинације. Постоји ту још и она помало трагична црта – да се та умјетничка авантура у грађанском смислу никад добро не завршава, али је то код Живка Николића мање важно, јер се тај ризик од почетка некако урачунавао. Сам карактер његове умјетности био је углавном фаталистички.

Ја наравно нисам никакав специјалиста за област кинематографије – уосталом, зато ће ми ова књига и бити драгоцјена, обичан сам гледалац филмова, али за оно што желим да кажем о умјетности Живка Николића слободу ми дају двије ствари. Прва: чини ми се да је он у читавом свом филмском стваралаштву, у сваком кадру – суштински пјесник, и да се са те поетске тачке гледишта могу доживјети и разумјети многе финесе уграђене у његов рад.

И друга ствар, приватна, пошто сам и ја из тих крајева, из сусједног села, ту негдје испод Острога, учинило ми се, још од првих Живкових радова, да тачно препознајем не само лица и призоре, не само тај фантастични амбијент који је већ овјековјечен, па га је Живко изнова овјековјечио, него да махинално прихватам и усвајам његову метафизичку дубину. Учинило ми се да су ту прорадили неки интуитивни домаћи кодови. Простије речено: из дјетињства памтим те страшне конфликте присног и оностраног, те наговјештаје ужаса који се појављују у ономе што вам је најближе, а онда вам се све то врати на филмском платну, додирнуто руком великог мајстора. Отуда мени право да кажем понешто о Живку Николићу. Из књиге коју вечерас представљамо, наравно, сазнаћете много више, ту је читава његова каријера `сагледана веома подробно, читава његова умјетност лагано нам се раскрива и предочава са јасном идејом о њеној снази и непоновљивости. Из ове књиге можете видјети због чега се Живкова филмска остварења сматрају најпрецизнијим

огледалом специфичног црногорског менталитета и његових пратећих појава, због чега су његове приче тако узбудљиве и пуне апсурдних ситуација, а опет тако памтљиве и препознатљиве.

Ја не помињем наслове филмова – рекао сам већ да је Живко Николић за мене пјесник у пуном смислу те ријечи, и мислим да се сва његова култна остварења могу посматрати као плодови јединствене пјесничке имагинације, да је та његова мрачна и митска и сатирична и црнотуморна матрица, да је све то једна непрекинута пјесма о Црној Гори, за коју је сам Живко у једном интервјуу рекао: „Ја сам заправо увијек зачуђен Црном Гором, и никада ми Црна Гора није иста. Увијек је то нека друга земља, помало туђа и помало блиска. Одваја се тај ликовни моменат којим је омеђен тај простор у којем се увије неко рађа и неко истовремено умире. Стално је ту неки колеж, нека несрећа и нека радост, која можда и није радост. Лелек је ту можда највећа радост...Ријеч је о једној окамењеној праслици, окамењеном звуку, простору, окамењеној мисли. Заправо, читав један вилајет је окамењен. З тога као да израста живот, из тог камена, из тих бјелина.“

Осјећа се у и овим ријечима (не баш говорљивог човјека) магнетизам тог црногорског каменог ритуала који тражи позорницу, осјећа се то сакрализоване постојбине и њене свакодневице – Живкова опсједнутост митским наслеђем била је несумњива, мада – критика је то већ констатовала – дубоко амбивалентна.. Речено је, мислим поводом документарних филмова, али то важи и за остале – колико год побожног дивљења водило објектив камере овим посвећеним простором, толико је, у исти мах, нескривена ужаснутост аутора због суровости и апсурда уграђеног у саме темеље тог свијета. Осјећа се неизрецива зебња појединачног људског живота, као нека праприча сваке црногорске егзистенције. Ту врсту снаге, храбрости и концентрације имао је и Миодраг Булатовић, у књижевности, у сликарству свакако Дадо Ђурић. Уосталом, да не помињемо имена, па ни државе – јер је овдје ријеч о универзалној умјетности, то јест о великом умјетнику који се звао Живко Николић, из Озринића, код Никшића.

► Горан МАРКОВИЋ: НЕОТКЉУЧАНА ЕНИГМА

Ми смо исте године дебитовали у Пули, Живко је имао филм „Бештије“ ја сам имао филм „Специјално васпитање“ и некако смо стално ишли заједно, али смо се мало виђали, углавном овде у Херцег Новом и на фестивалима. И онда кад се он појави на оној плажи код хотела, онако сав неприкладан туризму и сав из неког другог филма, увек ми је прилазио и ужасно се чудило свету у коме живимо. Сваки пут су наше теме биле у смислу тога - да ли ти

уопште можеш да разумеш ово што се дешава око нас. Он је био стално ужасно запањен светом који га је окруживао; то је, по мени, била његова главна црта. Ја сам цело време настојао да му објасним да то није тако чудно нити мистерозно, али он је свет схватао као једну страшну енигму коју не може никако да откључа.

Наш последњи сусрет је био врло бизаран. Он је у једном тренутку своје каријере отишао у Америку, ја не знам тачно - ви ћете знати боље, због чега је отишао. Колико сам ја схватио он је отишао у Лос Анђелес то јест у Холивуд; неко га је убедио да треба да постане холивудски редитељ, што је потпуни нонсенс зато што је он био све осим холивудски редитељ. Како било, он је спаковао кофере и отишао и тамо је седео у неком стану, мислим да није знао ни једну једину реч енглеског и трунуо је, тамо је патио страшно. Ја сам дошао једне године приватно, и онда је човек код кога сам становао направио неки жур у моју част и позвао је све југословене из Лос Анђелеса, међу којима је био и Живко.

У Лос Анђелесу сви људи имају аутомобиле то је огроман град-као Војводина -100 км или више, тамо и просјаци имају аутомобиле иначе су мртви, једино, наравно, Живко Николић није имао аутомобил и он се појавио потпуно исцрпљен на том журу; ја сам, га питао како си дошао и он је рекао - пешке. Он је кренуо ујутру са мало воде и хране и осам или девет сати пешачио са једног краја Лос Анђелеса на други; ја не знам да ли је то уопште могуће да ико други на свету то уради. Он је дошао да се види са мном, девет сати је пешачио, клипсао с једног на други крај тог мегалополиса. Такав је то човек био и то је био наш последњи сусрет, никад га после тога нисам видео, ја сам се само једног секунда запањено да је он тако нестао.

Стално сам упоређивао своје потпуно супротне филмове са његовим, и као што знате - људи увек воле оно што немају, ја сам увек завидео Живку на том естетизму, на фантастичним кадровима, на том визуелном фантастичном аспекту његових филмова, тим бизарним ситуацијама, том морбидитету који је ироничан или самоироничан итд, а није никада сасвим патетичан него увек има неку дистанцу. Увек сам посматрао његове филмове као своју потпуну супротност и помало сам му завидео, а онда је он одједном, у једном секунду нестао. То је јужасна неправда, то што је тај човек нестао на врхунцу својих стваралачких моћи и ко зна шта би он још урадио да је остао жив.

Овом књигом која је одлична, и на којој му завидим, зато што је он снимео само 7 играних и 10-так документарних филмова, али је књига до те мере детаљна и перфектна да, ето, сада кад га нема. Живко, бар са том књигом може да буде задовољан.

► Божена ЈЕЛУШИЋ: ПРЕКО СЛИКАРСТВА ДО ФИЛМА

Једно од стајаћих мјеста у књижевности је да је поноћ вријеме некаквих духова који се јављају, и ако је то вријеме вечерас онда се међу нама, негдје у присјенци, јавио дух Живка Николића, јер овај град је учинио да он постане то што јесте..

Живко Николић је у једну веома скупу умјетност каква је филм упао као неко ко њој није припадао ни по чему. Ни по тим Озринићима из којих је поникао, ни по томе што је био из једне доста сиромашне породице и кад је његов отац Видак у Буенос Ајресу добио писмо од мајке да је она ђевојке поудавала и да је остала кући сама с мачком, кад се вратио из тог Буенос Ајреса, он је изродио петоро дјеце и од тих петоро Живко је био најгори ђак и није требало ништа да буде него да ради на земљи. Онда је негдје чуо Видак да има у Херцег Новом Умјетничка школа и послао је Живка у ту школу. У тој школи му је Војо Станић предавао цртање, улазећи на час кроз прозор да би показао да се у умјетност може ући и на други начин, а не увијек на онај начин на који смо навикли. У тој школи Живко Николић је уствари открио тај свој фантастичан дар за кадар, за ликовност. Један од својих најнаграђиванијих кратких документарних филмова „Прозор“ посветио је својој мајци, слутећи да иза тих црних марама црногорских жена уствари кључа једно језгро, магма страсти, коју је касније отворио играним филмом „Лепота порока“. И тако је Живко Николић ушао уствари у филм преко сликарства.

За себе је говорио да има три завичаја: Никшић, Херцег Нови и Београд, и негдје у том споју никшићког и херцеговског просто је пукла та жица која се звала сјајан режисер. У том једном послу који је ужасно скуп и за који често треба и педигре и традиција и, што је најважније, страшно много пара и вјештине; све то Живко Николић тешко да је имао, а ипак је међу филмским режисерима - класик и просто је антологијски режисер. Уколико потражите на интернету видјећете како висок рејтинг имају његови филмови.

Када сам завршавала књигу коју је почео мој покојни муж ја сам схватила да се у анализи филма могу заправо примјенити сви они елементи које користимо у анализи литерарног дјела; да је филм књига у облику визуелног медија, да је ви можете зауставити, читати, замрзнути кадар, студирати га, да филм има један језик јако сличан језику литературе. И то је начин на који сам ја читала Живкове филмове, будући да је, онда кад је мој муж стао на једном мјесту, требало да савладам све то што значи ући у филмске финесе, ући у тај филмски језик.

Онда сам полако схватила и да је међу филмским режисерима Живко Николић оно што је у литератури Лалић, Његош, Киш или Андрић. Само на тај начин, чини ми се и ваља размишљати о филмовима и само на тај начин ваља и писати књиге о ауторима, јер уколико пишемо о њима онда они заврјеђују да заиста буду на неки начин читани, и на неки начин цјењени.

Ова књига настала је по идеји из некадашње, сада је више нема, филмске куће „Зета филма“ у којој је мој муж 10 година радио као организатор производње филмова и био непосредан сарадник Живка Николића приликом снимања три његова филма. Подсјетићу вас на једну анегдоту: наиме, тај први филм „Бештије“ није приказан у редовном програму и онда је у Пули неко рекао Живку Николићу да је Тито видио тај филм и да је питао ко је за то дао паре, да се снима тај мрак и да је, наводно, филм повучен и брзо склоњен пошто је Тито био ужаснут што је такво нешто снимљено. А филм „Бештије“ је заправо филм о Херцег Новом и те оријинале Херцег Новог ко их памти, тамо ће их препознати. Касније се испоставило да Тито уопште тај филм није видио, и да је то једна од сплетки које су увијек пратиле филмове Живка Николића. Тако се десило и да се „Јована Лукина“ прикаже на дан пред Нову годину и исјече јој се плакат, да у Црној Гори доживи погром због филма „У име народа“, да буде погрешно схваћен. И кад говоримо о томе да је Живко Николић снимао филмове о Црној Гори, увијек говорећи о његовим филмовима ја се трудим да објасним да он није снимао филмове о Црној Гори, него да је Црна Гора оквир из којег је он говорио о човјеку. И због тога су његов филм у Монреалу или у Русији разумјели „на прву лопту“; никад га нису разумјели код нас.

Тек сада, кад се страсти полако смирују, када након двадесет и нешто година погледате „Чудо невиђено“, „Лепоту порока“, „У име народа“ – „Искушавање ђавола“ које је готово антиципирало све што нам се од `90-тих година наовамо десило, ви стварно видите да имате пред собом мајстора у том невјероватно тешком послу какав је филмска режија.

Далеко од тога да бих ја рекла да филм Живка Николића нема мањкавости. Мислим да је једна техничка недостатност на нашим просторима често лош пријатељ или непријатељ нашим филмовима. Некаквих неумивености или техничких недорађености у овој умјетности која страшно брзо застаријева и страшно се брзо троши јер се стално нешто ново проналази, могу наћи. Али, када након двадесет година престанете да гледате ту трку са технологијом, када немате пред очима „Рат звијезда“ или неки од нових филмова, када направите дистанцу као што је правите према Кафкином или према Андрићевом роману, погледате, дакле, са стране ви видите да имате посла са мајстором.

Е, тај мајстор је овдје дошао као једно сиромашно дјете, а Новљани их никако нису вољели, те момке из Никшића и са сјевера Црне Горе, јер су они имали обичај да пред одлазак на распуст, поготово зимски, оберу све херцеговске агрумаре и све оне неранце понесу својој кући на поклон. Једина забава им је био биоскоп, ту су уствари и открили филм, и највећа казна која им се могла десити то је да им забране да иду у биоскоп. Сцена која описује тај ред никшићких момака; сви су били обријани до главе-онако, свијетле лобањама и гледају из првих редова филмове, то су уствари тренуци фасцинације филмом. Живко Николић је уписао студије глуме и био је једини Црногорац који је положио пријемни глумећи Његоша. Предпостављам да су сви Црногорци који су покушавали да упишу глуму углавном говорили монологе владике Данила или, евентуално, игумана Стефана; били су бескрајно озбиљни, космички забринуте за све и свашта и - падали су, редовно. Нико се није успио уписати са Његошем; Живко је говорио Драшка из Млетака и прошао је. Само двије године је студирао, није никад довршио ниједан факултет. Међутим у Центру за научно истраживачки филм уз помоћ Вицка Распора па касније Чедра Радоњића та његова велика љубав и прича о филму дозволила им је да му дају прве паре. И тако је настао његов први филм, из њега се изродило читав серијал сјајних документарних филмова рађен за „Дунав филм“ који су свуда у свијету били награђивани. Премда су њега углавном „гађале“ награде, нису га „гађале“ и паре.

Препричава се још фина анегдота везана за један од његових филмова који је у Њемачкој био најбољи. Међутим, тражили су да се договоре - да Живку дају награду а једном латино-америчком режисеру паре. Тако су и урадили; Живко је добио награду и позајмио 100 марака да купи нешто дјеци. Иначе је ужасно сиромашно живио и од својих филмова је најчешће успјевао да плати само рачун за струју. Овдје и свуда, а у Црној Гори ето јер је ту више радио, ту су га нешто више и разумјели дајући му да ради, али му врло често потурајући уговоре које је он потписивао не гледајући колико су неповољни. Због тога се и дешавало да за хонорар од једног филма може само да плати струју. Иначе, ништа друго није радио осим филма и за живота је продао само једно платно, ништа више... па предпостављам да је та идеја да иде у Америку посљедица чињенице да се овдје `90-тих година нису могле сакупити паре за филм, другачији је био и ред величина и режисер није више могао бити само умјетник. Предпостављам да је само ондашњи социјализам могао да да Живку Николићу прилику; уопште не могу да замислим како би у овом данашњем капитализму један момак из Озринића који је завршио Умјетничку школу у Херцег Новом и напустио глуму, како би могао да постане то што је постао

Живко Николић. То ми стварно није јасно и мислим да би то тешко могао да све тоуради. Утолико ми је жалије јер ми се чини да тако сигурно пропада и нешто што јесте таленат, а који ми тешко да можемо препознати.

Ова књига се састоји из неколико цјелина. Прва цјелина је филмски поступак Живка Николића, као што у литератури постоји приповједачки поступак једног писца тако постоји и филмски поступак једног режисера. Након тога опредјелила сам се да све његове филмове детаљно прикажем почев од документарних до свих играних филмова, и филмове и рецепцију међу европском публиком, и награде и начин на који је тај филм живио. На крају књиге су сјећања Живка Николића, његових сарадника и пријатеља које је мој муж снимао на диктафону, ја сам их скинула са траке и они се ту налазе. Мислим да су јако драгоцјени јер дају један поглед искоса на режисера и пружају нам прилику да га осјетимо готово као романескну личност. На крају су сви они подаци који треба да буду ту да би, неко ко се даље буде бавио овим аутором, а мислим да би таквих требало да буде, могао да од нечега крене. Значи, филмографија, награде...

Иначе, Живко Николић се бавио, колико је познато мом мужу, и поетиком филма, али то никада није објавио и због тога смо за тим трагали кроз штампу и хтјели да склопимо коцкице тог мозаика.

Настојање је било да књига и технички буде како треба; ако баш увијек у филмовима није могло да буде сасвим сјајно, онда бар да књига буде постхумно нека врста признања том режисеру.

Мило ми је што, послвије Будве, Котора, Подгорице, Београда и Загреба, коначно књига долази тамо гдје је можда требало прво да дође - у Херцег Нови.

Пројекцијом документарних филмова: МАРКО ПЕРОВ и ПРОЗОР допуњена су казивања о Живку Николићу. Филмови су подстакли и сјећање на један давни разговор са Живком у Херцег Новом и његову реченицу "Не може се реалистичким кључем отворати поетски свијет".

24. јул 2008. четвртак

Четвртак је на Тргу од књиге одувијек био резервисан за најмању публику. И ове године малишани су на позиов организатора одговорили бројним присуством, неизмјерном енергијом радозналости и радости у публици, и истом количином радости и креативности међу извођачима ...

► **КУЧЕ КОЈЕ НИЈЕ УМЈЕЛО ДА ЛАЈЕ**

► Дјечији умјетнички центар – Подгорица

► **Давор ДРАГОЈЕВИЋ – драматург, редитељ, глумац**

Осим што у овој предсатви глумим, ја сам и режирао представу и направио драматизацију текста. Играли смо представу преко педесет пута и увијек сам видио по реакцији дјече, а и њихових родитеља и васпитача у вртићима и школама, да им се представа свиђа, па коначно могу рећи и да је та адаптација прилично занимљива. Моја супруга Дијана и ја много радимо за дјецу и са дјецом, и онда у суштини знамо-ако им дамо сву своју енергију и ако се потрудимо да оживимо све те лутке, да ће нам се то „вратити“ на најбољи начин а то је осмјесима дјече и њиховим искреним аплаузима.

О тргу од књиге

Већ годинама ми имамо јако лијепу сарадњу са „Тргом од књиге“ и овдје су већ гостовале представе „Бајка о Мајушку“, „Добро јутро, лакиу ноћ“ и много представа које смо ми играли, па се надам да ћемо и даље сарађивати. Ја у септембру треба да дипломирам на Академији за луткарску режију у Софији, у Бугарској, тако да ћу настојати да радим што више луткарских представа, надам се и да ћемо поново следеће године бити гости овдје, и да ћемо опет обрадовати публику новом, луткарском представом за најмлађе..

► **ГРАД У КОМЕ СУНЦЕ РАСТЕ**

► Вече посвећено Драгану РАДУЛОВИЋУ

Јелена ЂОНОВИЋ аутор је сценарија за програм Град у коме сунце расте, а наступили су Дејан ЂОНОВИЋ, дјеца вокални солисти из Херцег-Новог и КСЦ ДиАно

Они који су знали да је у публици супруга Драгана Радуловића - Марија, с посебним ишчекивањем пратили су програм, а заједно с њим расла је жеља да сјећање буде достојно пјесника великог срца.

Колко су организатори и учесници успјели – илуструју ријечи Марије РАДУЛОВИЋ на крају програма.

Након овог програма осјећам се као да сам у граду у коме заиста сунце расте; а гдје сунце расте сви су задовољни.... Сјећамо се Драгана и ја и дјеца, увијек са радешћу. Туга је велика, наравно, и губитак али толико је тога доброг урадио да смо ипак поносни што смо га имали. Јако поносни! Урадио је пуно за сву дјецу, на најљепши начин - поезијом. То се вечерас на „Тргу од књиге“ могло и видјети и чути.

► Дејан ЂОНОВИЋ, глумац, пјесник....

Мени је увијек задовољство да будем у Херцег Новом, уживам у граду, у људима; то је моја велика љубав. Ето, и ова сарадња са библиотеком, са Херцег Фестом и са „Тргом од књиге“ датира одавно, она је мени драга и ова обавеза за организовање дјечјих вечери, осим што је велика одговорност, постала је заиста и велика и част и уживање.

По дјечи видим да су задовољна и већ сам миран пошто сам сигуран да је то успјело што се њих тиче, а надам се да су и родитељи и остали задовољни.

Моја супруга Јелена је писала сценарио за вече посвећено поезији Драгана Радуловића и заиста је лијепо да се Херцег Нови сјетио да направи овакво сјећање на „Тргу од књиге“ гдје је и мјесто Драгановој поезији и Драгану, и то не само на овом сајму него на свим сајмовима књига, свуда гдје се ријеч пјесника још увијек чује а посебно ријеч пјесника који пише за дјецу.

Заиста сам уживао у улози неког конференсијеа, неког ко је водио програм, дјелом и учествовао а Јелена је направила сценарио који је врло лијеп, дирљив, и богат и сценски, и говором, и музиком и свим што трјеба да саджи овакав програм...

► Јелена ЂОНОВИЋ, сценариста

Ја сам јако задовољна целим програмом за децу. Мислим да је то нешто што треба да се негује и убудуће на „Тргу од књиге“ и да треба што више таквих програма да буде, нарочито оних који ће бити обликовани у односу на овај град.

Ја сам се трудила да ово буде подсећање на Радуловићеву поезију тако да су рецитатори и мој супруг Дејан Ђоновић говорили стихове, а Дејан је рекао и једну своју песму... Деца из Херцег Новог која су учествовала допунила су песмоим а КСЦ ДиАно огромно што је била окосница, моја опснова замисао.

Мени се јако допало што је и одрасла публика лепо испратила основну идеју самог текста и сценарија, а заправо је идеја била да нема никаквих критичких осврта на Радуловићеву поезију, већ само поруке које су послате деци, али исто тако и њиховим родитељима. Мислим да сам успела да на неки начин подсетим све родитеље, сву одраслу публику и сву децу, да песма не може да живи уколико се не чита, не може да живи ни уколико се не пева, не може да живи уколико се књига макар не прелиста...

► **СТУДИЈА О БОГОРОДИЦИ - Мирјана ТАТИЋ-ЂУРИЋ**

► **Проф. Слобо СТАНИШИЋ:**

Прочитавши одломак из рецензије академика Дејана Медаковића представљање Студије о Богородици започео је проф. Слобо Станишић.

„Ријеч је о дјелу које по документованости, ширини обухваћеног материјала може се мјерити с врхунским класичним дјелима ове области у свјетским оквирима. у овој монографији се на основу темељитог истраживања разноврсне текстуалне и ликовне грађе, властитих теренских акцијских проучавања, као и услед деценијског искуства у бављењу овом материјом као и оригиналних аутоsrских промишљања пружени исцрпни подаци и дат на нашем језику ненадмашан преглед и систематизација разних типова приказивања Богородице чему, по мишљењу академика Медаковића, у значајној мјери доприноси ерудиција и научна аквибија Мирјане Тати-Ђурић, дугогодишњег кустоса Народном музеја у Београду. С обзиром да је ауторка ову материју помно проучавала још од прве половине `60-тих година минулог вијека, и да је у континуитету од четири деценије истраживала у домаћим ризницама, најзначајнијих европских и америчких архива и музеја, пред нама се налази дјело које чини синтезу свега што је у подручју иконографије Богородице до сада уопште утврђено. Иако се служила свеукупном релевантном литературом од античких времена до најсавременијих списа, наша теоретичарка се није слијепо поводила за интерпретацијама и објашњењима које наводи, него је, напротив, настојала да материју освијетли из најразличитијих углова и да се, уз позивање на

историјска документа и умјетничке мотиве, самостално опредјели према сваком од понуђених тумачења.

Њено суверено познавање, не само историје умјетности, византологије, теолошке догматике, иконологије, него и разних помоћних историјских дисциплина, омогућило јој је колико да изложи у основној критици неке раније хипотезе, толико да и изриче комплетне оцјене о досадашњем стању аргументације у овој области. Управо стога њени погледи нијесу пуке спекулације и нагађања, него најозбиљније и најпоткрепљеније засноване концепције о обиљежјима и симболичким мотивима појединих ликова Богородице.

Овако разуђену и обимну литературу на петнаестак класичних живих језика, која ће за наредне нараштаје представљати непресушно врело за даља истраживања, могао је компетентно користити само неко ко је, попут Мирјане Татић-Ђурић проучавао десетине томова „патрологије греке“ и „патрологије латине“ и обиље других класичних и савремених извора.“

Посебно се треба осврнути на још једну карактеристику књиге, а то је исцрпно навођење релевантне литературе у фуснотама које је резултат дугогодишњег истраживања библиотечке, музејске и конгресне грађе као и теренских проучавања, што чини ово дјело посебним у нашој иконографској литератури. Уз велики број илустрација у боји и типова икона на 700 страна, са резимеима на француском језику, књига ће бити незаобилазан приручник, како за историчаре умјетности, теологе, византологе и оно што у науци представља као класику; на примјер „Историја Византије Георгија Острогорског“, тако ће и „Студије о Богородици“ бити дјело које ће бити незаобилазно по своме садржају и квалитету...

► Проф. др Драго ПЕРОВИЋ – НАДА У ИЗБАВЉЕЊЕ

Нелагодност коју носим ових дана у себи видим као одраз најдубљег поштовања појединачној човјековој способности борбе против свеопштег заборава. Мирјана Татић Ђурић, дугогодишњи виши кустос Народног музеја у Београду и аутор преко 120 студија у најугледнијим домаћим и страним публикацијама, „један од наших најеминентнијих живих историчара уметности“ а за мене један од највећих наших живих бораца против заборава са њеном чудесном монографијом Студије о Богородици.

Откуд баш забрав да буде моја прва асоцијација на ову књигу заборава? У европској цивилизацији Одисејева одисеја је симбол знања као авантуре у непознато. Али та авантура има свој

невидљиви телос: откриће и сазнање, овладавање и присвајање непознатог. С друге стране, знање и философија се разумију као „туга за завичајем“, туга за оним познатим, присним, мојим. Сам Одисеј је током повратка за Итаку, прије кога је открио много тога непознатог и присвојио га у свом памћењу и сјећању, наишао са експедицијом на једно међу многим непознатим острвима. Али, његова извидница је наишла на нешто за њих апсолутно непознато. Лотофази, становници острва, угостили су госте укусним плодовима лотоса. Резултат је био поразан за авантуристе: извиђачи су под дејством примамљивих опијата све заборавили, Одисеј је био принуђен да примијени силу, да их веже да би напустили Лотофаг . Ипак у старом времену постојало је само једно острво заорава, Лотофаг, и само једна ријека заорава, Лета. Ми данас живимо на планети заорава, планети чији је континент настао од оног малог острва а океани од мале Лете. Преломни догађаји и покрети који су довели до свеопштег заорава су славна Француска Револуција и свеослобађајуће просвети-тељство: два угаона камена модерне Европе заорава. Као и свака револуција и Француска је имала примарни задатак да убије хришћанску прошлост и уништи миленијумско памћење . На истом задатку просвети-тељство је у европски дух, на мјесто ишчупаног сјећања и истинске вјере предака, усадило идеју напретка и вјере у празну будућност. Све то што се Европи десило прије два вијека, и што је ојачано и дограђено свјетским ратовима као ратовима заорава, догодило се српском народу прије шездесетак година.

Ипак у овој монографији се не ради о Одисеји и авантури у сасвим непознато, овдје се ради о муци самосазнања. Мирјана Татић Ђурић нам не открива нешто страно-непознато, већ управо оно највластитије-непознато, оно што је заборављени темељ наше духовности. Отуда ових 40 студија о „различитим иконографским представама Богородице широм цјелокупне хришћанске васељене“ „од најранијег Средњег века све до у садашњост“ , започетих у јек револуционарног заноса, представљају истински мелем на рану нашег самозаорава. Иако су студије настале „између догме и ликовног израза“ , „под контролом Светих Отаца“ који умјетницима дају слободу „једино у извођењу“ , у употреби симбола, матафора, алегорија иза којих се за упућене крију саме догме.

Ову исту строгост у односу догме и иконе Татић Ђурић показује и на примјеру Богородице Елеусе. У историји умјетности Богородица, Милости Пуна (Елеуса) јесте посебан тип иконописања Богородице. Мирјана Татић Ђурић, ослањајући се на све постојеће изворе доказује да је Елеуса (символ страдање и искупљење) „општа догматска дефиниција“, која се односи „на идеју Оваплоћеног Логоса посвећеног страдању и Божјој Мајци као и њеној

заступничкој улози у Спасењу свијета" , „вечни симбол Божанског материнства у смислу самилости и жртве" и да припада „свим типовима Богородица Заступница, Чудотворних и Страсних" . Наравно, из библијског контекста Страдања „Божја Мајка не грли своје дете са радошћу, нежношћу и љубављу, као што се ни дете не игра са својом мајком безбрижно, заштићено невиношћу свог узраста, већ је у тим емоцијама присутан ужас једне блиске визије патњи које предстоје њеном Сину, Спаситељу света". „Њен изглед увек одаје немир и тугу, а не радост ... она је истовремено сапатница за свет, милосрђе божанске воље и роди-тељске милости" она не пати „приликом порођаја" већ „за време Хри-стовог страдања" , матрински нежни лик" , „девичанска читота" .

Наводна „Конфузија типова" Богородице, пројављена кроз мноштво њених имена и епитета, говори сама за себе:

Дјева Марија, Владичица, Богоматера, Богородица Заступница , Милости пуна, Богородица Одигитрија (Путеводитељица), Богородица Добročинитељка, Богородица „Прекрасна" , Понор Милосрђа, Богородица Победоносна , Богородица Помоћница, Богородица Пречиста, Богородица Краљица, Богородица Царица , Богородица с Младенцем, Богородица-Ева, Свевладичица, Безгрешна Мајка, Безгрешна Богородица, Мајка Оваплоћене Речи, Богородица крај крста која бди и стражари, Богородица Млекопитатељница , Богородица Знамења, Мајка Логоса, Мати Слова, Василиса (Краљица) света, Небеска Краљица, Богородица Истинске Наде, Богородица са прекрштеним рукама, Тројеручица, Брза помоћница, Богородица Никопеја , Заштитница људског рода (Ефес) , Престо Божији, Шира од Небеса, Непорочна Господарица, Свесвета, Велика Пресвета, Свети Сион, Купина, Лествица, Извор живота, Крилата Богородица , Богородица Искупитељка , Утјешитељка, Господарица, Посредница, Мајка Краља, Уточиште, Надежда, Престо, Палата, Молебница.

Мирјана Татић Ђурић у овај именовани вијенац не увезује само историју имена и догматску подлогу већ и њихове химнографе и зографе, скулпторе и нумизматичаре, ковнице и коваче иконоликог новца, печате са ликом Богородице, драматичне судбине икона, иконописаца, ктитора, историје икона које штите збјегове, њихова чудотворна и љековита дејства. За све то нијесу јој биле довољне само „историје уметности, византологије, теолошке догматике и иконологије" него и методе и знања „разних помоћних историјских дисциплина" , а прије свих историја Васељенских Сабора и њихових одлука. Због свега тога нам ова монографија враћа „покрадено памћење", открива мјеста стварања појединих типова иконе Богородице, заобилазне путеве ширења утицаја и њиховог прихватања. Монографија доказује на мноштву примјера да

истински развој није долазио из Рима у Византију, него је ишао обрнутим путем. Али не остаје само на томе, већ прати у различитим варијацијама мијешање византијског и западног стила, симбиозе итало-грчких мајстора, преплитање различитих стилова, византијског, западног, словенског... Све то је поткријепљено и документовано „свеукупном релавантном литературом од античких времена до најсавременијих списа“ , на петнаестак језика, обogaћено „домаћим ризницама и најзначајнијим европским и америчким архивима и музејима“ тако да се с правом тврди да је ово „дело које чини синтезу свега што је у подручју иконографије Богородице до сада уопште утврђено“ .

При том је значајно истаћи њен увид да су иконографија и књижевност на једном једином задатку, да „су у византијском свету преживјеле један заједнички духовни пут. Такође је постојао метафорички и симболички језик „помоћу којег се поезија преображавала у слику“ . Али, будући да су „поезија и литургија предначиле пред иконом која изражава дубљу симболику прожимања Страдања, Милости и Избављења“ није довољно само теоријско знање литургије и иконографије, неопходно је учешће у литургијском животу, неопходан је пјеснички дар и слух за византијску поезију, за „речи, упола песничке, упола философске“ које су „јасније него коментари Светих Отаца“ .

Наравно Студије о Богородици су и студије о српском средњовјековном сликарству, поезији, теологији, али исто тако и студије о српској средњовековној држави и њеној посвећености Богородици. У преамбули за Милутинову цркву Богородице Ратачке стоји питање са којим су се носи-ли сви ктитори: „коју похвалу ти принети, како те назвати.“

„Учешће српског народа у обогаћивању репертоара световне иконографије у Византији, заснива се на светим паралелама. То је био феномен раван по смелости читавом програму средњовековне државности код Срба, која није поновљена нити има настављача.“ Средњовјековна Србија није само пре-узимала готова иконографска решења. Напротив. Иконографија даривања у старој српској умјетности се „у овој области може сматрати најплоднијом у целокупном византијском свету“ . У 13. вијеку посредник је сам Исус Христос, без Мајке Божије, тако што се краљеви у Ђурђевим Ступовима, „Немањићи, монаси“ у Ариљу „директно обраћају Христу.“ У том времену јачања српске државе настаје „доба иконографских формула које истичу, својим садржајем и својом специфичном иконографијом, чисто српску царску идеју, јединствену у византијском свету“. Већина натписа поводом даривања је молитвеног карактера:

- Стефан Немања, ктитор Студенице обећава самом Господу: „Подићи ћу светилиште у име Пречисте и Безгрешне Богородице, Твоје Мајке... и моје Добročинитељке” , или: „Пречистој и Безгрешној, твојој Мајци, којој хо-ћу да посветим ову цркву” . Студеница потврђује „да однос Саве Немањића према Византији није био само теоријски, него је једна стална пракса којој се још увек дивимо због брзине и тачности прихватања симбола” .

- Богородица Наде: Стефан Урош 1366: „О много опевана Владичице, Го-спођо и Заштитнице, Покровитељко и Стено Хришћана, Надо и поуздање онима који се не надају... принесох на дар Теби и Теби прибегавам иштући помоћ и заступање е да би ме избавила мука вечних и да би била заштитница и покровитељка на дан Страшнога и Опаснога Оговарања” ,

- Јефимија, кћи господара Дrame и жена преминулог Деспота Угљеше је извезла на завјеси: „Зато те молим, незлобиви Господе, ни мало ово при-ношење не одгурни, које приносим светом храму Пречисте Твоје Матере и надежде моје Богородице Хиландарске” .

Због безброја информација, те би за сваку од ових 40 студија потребна би била нова студија, ова монографија није од користи само „иконографима и иконописцима” већ и свим „научним истраживачима у овој области, који ће у њој сигурно наћи богато извориште идеја које се могу даље разрађивати и проверавати на материјалу који је у садашње време потпуно недоступан. Референце навођене у фуснотама, из којих су, каткад само у назнаци, коришћена репрезентативна места, несумњиво могу послужити као упутство свима који ће даље изучавати ове теме” .

Тако су Студије о Богородици, пионирско дјело у нашој науци, наша истинска путеводитељица до затрпаних блага заборавана. Богородичина „љубав за читаву васељену” очигледно се пренијела и у срце госпође Мирјане Татић Ђурић те није заборавила никог ко јој је у дугој каријери помогао при сакупљању огромне и недоступне грађе. То нам директно потврђују изненађење и захвалност коју изражава госпођа Татић Ђурић што је у својој 83. години доживјела да се у едицији Јасена штампа њено животно дјело које се по ријечима почившег академика Дејана Медаковића по свему „може мерити с врхунским, класичним делима у овој области када је реч и о светским оквирима.”

Имајући у виду овај одборав заборавана кроз својеврсна житија икона Богородице и кроз својеврсну Гору Атонску на српском језику чини ми се да за нас још увијек има Наде Избављења.

- рН : роман - Драшко МИЛЕТИЋ
- Желидраг НИКЧЕВИЋ: УМЈЕТНИЧКО НАДЖИВЉАВАЊЕ

Сви ми из искуства знамо да постоје књиге, врло добре и одличне књиге, које свом читаоцу прилазе директно, са потпуно отвореним гардом, нудећи му причу која мора да га обузме на самом почетку и да га онда носи до краја, задовољавајући нашу пословичну и неутолјиву читалачку глад.

По самој структури људске свијести, чезнемо за логичном и увјерљивом причом, за причом која је довршена, и која онда може да нам послужи као некакав животни образац, да можемо рећи: тако је било, то смо разумјели, баш тако се ствари дешавају и касније описују.

С друге стране, такође из искуства знамо да постоје књиге, врло добре и одличне књиге, које читаоцу прилазе и на њега дјелују мање директно и отворено, са неком врстом методолошке задршке, књиге које своју причу не развијају уобичајеним и проходним путевима, које се не осврћу баш много на наша очекивања. Једна од таквих књига јесте и ова коју вечерас представљамо, роман Драшка Милетића. Мени је на ову књигу и њеног аутора пажњу скренуо пријатељ, веома компетентан и строг тумач савремене књижевности, др Мило Ломпар, члан НИН-овог жирија за роман године. Па и он ми је, уз неколико похвала, напоменуо да је Милетићев роман прилично компликован. (Ако је такав за Ломпара, помислио сам, шта онда да ради обичан, наивни и простодушни читалац.)

Сад, међутим, након сопственог читалачког искуства, рекао бих да за Милетићев роман треба имати само мало више времена и стрпљења него што га имају савремени читаоци, мало више концентрације, и онда ће ваш труд бити обилато награђен. Ријеч је, нема никакве сумње, о једном од најзанимљивијих и најквалитетнијих прозних остварења која имамо у неколико последњих сезона, о дјелу потпуно зрелог, самосвојног и расног приповједача, и још бих додао – о књизи која својим необичним поступком рачвања фабулације, својим заиста мајсторским описима предмета, призора и читавих историјских сцена, понекад у истом пасусу – у нашу књижевност доноси свјезину и иновацију.

За оне који ће овај роман тек читати, заиста је тешко направити предговор. Више приказивача је то нагласило, с правом, и увијек се каже да овдје у основи имамо причу о једној малој сеоби, младог београдског брачног пара, Гаврила и Ксеније, који

током три дана пакују породичне ствари – треба се преселити из професорске колоније на Нови Београд. Они те своје ствари пажљиво слажу, мало разговарају и мало шетају, али та садашњост, коју нам иначе писац предочава са фантастичном концентрацијом и енергијом (неко је поменуо технике тзв. француског романа) та садашњост приче је апсолутно варљива и лебдећа, рекао бих чак ирелевантна, јер је испрекидана – али буквално на сваком кораку – асоцијативном лавином која потпуно спонтано мијеша и времена и просторе, а оно што збивања колико-толико повезује, оно што књизи даје кохезију, проналазимо у самој снази стила, у реторичким и психолошким финесама које уопште не посустају, него су активне чак и на оним мјестима у тексту која би по свим правилима могла послужити за предах, и писцу и читаоцу. Овдје тога нема. Нема никаквих шавова.

Милетићев приповједачки сноп толико је прецизан и са таквом концентрацијом прелази с предмета на предмет, пратећи сваки покрет у близини и у свему проналазећи оне рафиниране трагове прошлости, прошлих употреба, мржње и љубави, страха, себичности, трагове историје, да ви просто немате времена за разликовање описног од рефлексивног или психолошког плана, морате да дешифрујете сваки сигнал и у свему проналазите нову могућност приповједачких трагања.

Пратећи судбину тих ствари, које лебде у садашњости, Милетић нам нуди читав низ малих историја, о људима и догађајима који су углавном повезани са Београдом, али су - и то је оно што његовој прози даје изузетну дубину – али су и те историје опет презентирани у некаквој садашњости, у њима опет ради исти снајпер, па нам се тако и неки сасвим препознатљив историјски догађај, тзв. некадашњост, рецимо онај пут руског амбасадора до аустроугарског колеге, неколико београдских улица, 7. јула 1914. године, са царским телеграмом, предочава потпуно истом реторичком и психолошком техником као и она Гаврилова и Ксенијина шетња до Коларца, и ви сте напросто принуђени да региструјете колико је уобичајена временска перспектива варљива. У ствари, Милетић укида све оне уобичајене приповједачке олакшице и пречице, ликвидира ону уобичајену патетику и козметику која осредњим писцима добро дође кад треба изаћи у сусрет просјечном читаоцу, и показује нам огољено људско искуство, истинско људско опажање, аутентично колико год је то могуће, показује нам да се ствари у нашим животима не одвијају по zgodним приповједачким правилима и обрасцима, него да ту има много застоја, много дигресија и погледа у страну, и показује нам да је свака та дигресија и сваки тај поглед крајње инспиративан, да јесте достојна тема приповједачке умјетности.

Сваки предмет, каже нам писац, покреће лавину једнако истинских догађаја колико и варљивих прича. Напоменуо бих још једну важну ствар. У Милетићевој књизи постоје изванредни микрофрагменти који евоцирају историјску нарацију, па онда ратни, дипломатски или библијски дискурс, па је онда ту наравно и сасвим оовремене градски психолошки план, и о свему томе се може говорити, али на крају стичете утисак да кроз читаву књигу промиче и снажна лирска димензија, да је скоро све ту виђено и очима и душом пјесника, и кад су у питању огромне суровости, и неизрецива патња, и бескрајна путовања, или неки случајни одбљесак који Милетићеву реченицу замрзне и заустави тачно тамо гдје треба да би она остала пјесма, да се не би прелила у прозу свијета.

Недавно сам прочитао један мали запис Горана Бабића, поводом Милетићеве књиге „Осми падеж“, са једном дивном реченицом. „Страх се, наиме, крије у тексту, али борави у души.“ – каже Бабић, и наставља: „Стога у Драшковом лирском тексту, без обзира на привидну грубост, толико успомена на њежност и доброту.“ Не знам да ли је мој пријатељ Горан имао у рукама овај роман, али осјећам потребу да на крају цитирам још један његов пасус, који, чини ми се, добро пристаје ономе што сам вечерас о прози Драшка Милетића и ја покушао да саопштим.

„Кад се осврнемо уназад, на силна минула стољећа и кад сагледамо све што је пропало, можемо (јер нам је толико знање) видјети како су нестале безбројне големе грађевине, царства и империје, знамени и трагови сваке људске силе и моћи. Од свега, ако занемаримо оне остатке које покупе археолошки музеји, преостаје тек оно на први поглед најтрошније, најнемоћније, најкрхкије и најслабије – записана ријеч у глиненој плочици, уклесана молитва на стећку или цртеж нарисан на зиду праисторијске пећине. Испада на крају да само умјетност, тако слаба и никаква, надживљује страх, да се само она с њиме носи. Јер, у свијету сазданом од моћи и богатства, од силе и имања, само она, како ништа није имала, ништа и није могла изгубити.“

Чини ми се да овај Милетићев роман, у низу умјетничких одбрана и надживљавања, има своје мјесто.

► Драшко МИЛЕТИЋ: ПИСАЊЕ СКАЛПЕЛОМ

Ја сам јутрос стигао из Београда, прво су ме дигли у ваздух а онда су ме приземили, па сам пловио и морем тако да имам све у свом џепу. Петер Хандке је рекао боравећи у Боки пре, не знам ни ја колико година - није ни битно: имаш планине, имаш море; имаш све! То је тачно и добро речено, али то се не односи на моју књигу, рекао је Милетић и програм

наставио прочитавши одломак из романа, а потом испривавши и како је он настао.

Ових неколико десетина редова је мене доста коштало;прилично сам оћелавио и поседео док сам их писао,али сматрам да у књижевности и не може другачије него тако. Желидраг Никчевић је ту помињао Бартовско задовољство у тексту на које је он наишао читајући ову књигу а ја, с друге стране, као њен писац могу да кажем да она није ништа друго него божанствени пакао, да би се књига нашла у најужем избору за НИН-ову награду,а то вам је врло чудан механизам-тешко се улази а још теже излази; ево, некима је требало двадесет година да би после уласка у најужи избор добили ту исту награду,и више не знамо чему служе награде.

Дакле, да би се ушло у најужи избор за НИН-ову награду било је потребно да овај роман буде и нека врста аграрног жанра; ја га тако зовем. Нема никакве везе са сељацима и са пољопривредом, него с тим да се одвоји жито од кукоља; шта књижевност јесте, шта књижевност није и шта књижевност не сме бити. С друге стране, ако ћете се повести за речима књижевне критике и онога што је рекао Желидраг Никчевић - а он је говорио о брачном пару, он је говорио о томе да је временски роман ситуиран за један викенд - петак, суботу и недељу, онда добијате ништа друго него викенд - херц роман, што ће вас опет преварити уколико будете купили ову књигу.

Прецизност и, рећи ћу, скалпел који сам ја имао у рукама пишући ову књигу, а није ни чудо јер ми је отац хирург па тако четири колена уназад сви су доктори у фамилији, ја нисам могао другачије да завршим него као неко коме скалпел служи да одстрани оно што је непотребно из књижевности и да остави оно што је њена есенција. Зато је мени било тешко колико и задовољство да ову књигу пишем,тако да се од свег срца надам и желим вам да и вама буде тешко док је будете читали, али да, када је прочитате, па онда зачитате, да ипак кажете: а,могло би се овде наћи бар једна реченица коју препознајем као сопствену. Ја не волим много да причам,ја волим да пишем, али и то не волим много и дугачко; када сам предао овај роман у међувремену сам га прилично и замрзео јер је пет година требало да би био објављен, прошао је шест разних издавача и био одбијен, онда себе доведете у ситуацију да се запитате има ли уопште смисла се бавити књижевношћу,било којим жанром-прозом или поезијом, пошто је Желидраг Никчевић овде поменуо и мог врлог пријатеља Горана Бабића и моје неке песме, које сам престао да пишем јер је превелика и превисока цена поезије - барем ја тако сматрам, онда дођете до одговора да треба писати, да се треба бавити књижевношћу, да треба себе излагати невиђеним мукама и

задовољствима и да се при том уопште не треба бринути због примедба уредника који је, када је добио рукопис од 156 страна рекао-ово не сме да буде штампано на мање од две стотине и колико је испало, јер ће се читаоци уморити, а не ваља замарати публику. То је био једини компромис на који сам ја пристао; било је ту још захтева од стране уредника Петра Арбутине на које ја нисам пристао и он је, уз један циничан осмех, када је завршена ујдурма звана НИН-ова награда рекао и захвалио се што ја на то нисам пристао, што нисам-како је он тражио, рукопис прилагодио потребама Кнез Михаилове.

Ја сам рођен у Котору стицајем околности и, као стари Београђанин, ја нажалост морам да кажем да је ова књига настала тако што сам једнога дана прошао центром града и није ми успело да начиним више од три корака а да не угазим у нови испљувак. Та запљуваност наша, нама самима, је нешто што ме онеспокојило до те мере да нисам могао ништа друго да урадим, него да седнем и да напишем роман. Београд је нешто што се, по мом мишљењу, пише малим словом. Ја ретко излазим из стана; срећом стан ми је велики а имам и пун стан деце, па ми Београд више уопште не треба. Али ми је драго што сам у Херцег Новом и што сам овде успео да за, ево ових непуних десет сати, задовољим неке грађанске потребе којих у Београду тешко да могу да се докопам.

PRESS ПРОМОЦИЈА "ТРГА ОД КЊИГА"

Др. Илија Павловић – ПРЕВЛАКА – РТ ОШТРО У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

Књига је изазвала велико интересовање од стране научних, стручних и политичких кругова на просторима држава предходне Југославије. Ово интересовање је било очекивано јер књига приказује чињенице и документа са становишта историјске науке, домаћег и међународног права и уважавање Међународне конвенције о праву мора, рекао је аутор на промоцији у читаоници Градске библиотеке и након промовисана је у Херцег Новом, Котору, Тивту и Београду, најавио и промоције у Никшићу, Требињу, Бару и Подгорици.

У књизи се обрађују документа, чињенице, догађаји, принципи и конвенције, међународно право и пракса у оваквим и сличним случајевима разграничења. Чињенице су систематизоване и за очекивати је, да ће се одлучивати на основу чињеница које могу, неспорно и корисно, послужити странама код разговора о овом питању. У коначном рјешењу и трајном разграничењу између Црне

Горе и Хрватске на простору Рт Оштро-Купица до Превлаке, треба прићи научно на миран, стручан, достојанствен, правни и правичан начин, уважавајући чињенице и принципе који се примењују у оваквим и сличним случајевима.

Од укупне дужине Јадранске морске обале, Хрватској је са острвима припало 634,2 км, а Црној Гори 296,6 км дужине морске обале. Конвенција о међународном праву мора, члан 54. указује на потребу поштовања принципа правичности. Неспорни су природно географски, економски, историјски, локациони, војностратегијски, еколошки, принцип силе, етнички, интеграциони и етички принцип.

Следствено ходу времена Ртом Оштро Превлака господарили су кнежеви, цареви, султани, краљеви и фирери, а најдужи власници су били Венеција и Аустрија, коју је наслиједила прва Југославија. Садржано је у књизи више докумената и прилога са богатом документацијом. Указано је да Протокол између Савезне Владе, Савезне Републике Југославије и Владе Републике Хрватске о привременом режиму уз јужну границу, потписан 2002. године, у члану 2. садржи "две стране Протокола су сагласне да одредбе Протокола и његових анекса, као и његово спровођење ни на који начин не прејудицирају разграничење између две државе".

За коначно рјешење овог граничног питања заинтересоване су државе Црна Гора и Хрватска. У новије вријеме, према штампи, појављује се интересовање и треће стране, мада за то нема према садашњем сазнању реалних основа. Све то упућује да се истражују чињенице и проблем посматра са историјске дубине, правно политичке и моралне суштине, на основама правних норми. Неспорно је да је ово јединствен простор и недјељива цјелина који је историјски и правно политички увијек припадао Боки, а тиме и Црној Гори. Када се велико Римско царство распало на источно и западно, ни тад овај простор није био дјељен, већ је био цјелина. Улаз у залив је ужи од ширине залива и то залив чини воденим простором са унутрашњим морским водама. На таквим заливима интегритет и суверенитет увијек има само једна држава.

Уредбом о оснивању Управе поморских области, утврђено је да је сједиште Управе поморске области Јужног Јадрана у Котору. Ову Уредбу потписао је предсједник Владе СФРЈ, Маршал Југославије Јосип Броз Тито и министар поморства у СФРЈ Макс Баће, 1952. године. Исте године донјето је Рјешење о територијалној надлажности Управе поморских области у чијој тачки 3. стоји: "територијална надлежност Управе поморске области јужног Јадрана, са сједиштем у Котору, обухвата подручје обале и територијалног мора ФНРЈ, које се простире унутар границе која иде до увале Превлаке, укључив полуострво Превлака, морском обалом и територијалним водама све до ушћа ријеке Бојане, а одатле

државном границом ФНРЈ уз ријеку Бојану и Скадарско језеро, укључив ријеке и канале пловне за морске бродове".

Рјешење је потписао министар поморства ФНРЈ Макс Баће, а сагласан предсједник савеза за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ Едвард Кардељ 1952. године.

Чињенице, правне норме, конвенције, принципи и аутентична документа упућују и указују да је ово недјељив и неотуђив простор који је историјски увијек припадао Боки, а тиме и Црној Гори. Залив има статус унутрашњих морски вода, има своју историјску димензију јер су га Бокељи од постанка несметано користили и дио је свјетске културне баштине. И суверенитет над њим имао је увијек и само онај коме је Бока припадала, никад то право нијесу имале двије државе. Када се ради о граници, то је увијек сложено питање. Ова граница треба да се ријеши мудро, мирно, достојанствено, дипломатски и државнички одговорно, трајно и стабилно. До коначног рјешења нормално је да важи Протокол о привременом режиму уз јужну границу, чији је гарант Савјет безбједности.

Очекивати је да ће, и када постоје формално правне разлике, да се уважавају чињенице и документа и да ће преовладати право и правичност, уз примјену *uti possidetis*, што је Бока увијек историјски имала. За коначно рјешење овог питања својим радом настојим са научног полазишта да дам потпуни допринос, на трагу сам, као истраживач, да дођем до нове документације и када је прибавим, вјероватно ћу одлучити да ли ћу радити још једну књигу на ову тему или ће ова постојећа имати друго допуњено издање. Циљ је да се нуде чињенице и отклоне све дилеме а зна се, чији је овај простор од како је настао, па на овамо. Све што дуже истражујем, све сам убјеђенији да је ово простор Боке и Црне Горе и да ће се рјешити без великог спора међу странама које ће о овоме водити разговоре, зато и чиним напор и нудим чињенице које ће, надам се, обострано бити корисне и уважаване.

ПОСЈЕТИОЦИ О ТРГУ ОД КЊИГА

Данас смо стигли у Херцег Нови и тек сам почео да обилазим штандове. Још разгледам али могу да кажем да има доста тога интересантног. Лепо је што смо затекли сва та дешавања овде у прелепом Херцег Новом. Управо смо у потрази за одређеним насловима, и сигуран сам да ћемо наћи то што тражимо јер видим да је већина реномираних издавачких кућа на овом Тргу.

Горан – умјетник

Прво вече сам на сајму и први утисак је да су ове године књиге јефтиније. Понуда је добра као и увијек али чини ми се да су цијене књига повољније у односу на прошлу годину. И програми су разноврсни, за свачија интересовања и све узрасте, па и за дјецу. Ништа не бих мјењала, све ми се допада.

Ана – васпитачица

Прилично сам задовољан понудом на сајму. Ми живимо у иностранству, мало смо разгледали и већ смо купили неколико књига; заиста има књига из разних области. Тек смо стигли у Херцег Нови и сазнали за ове програме и промоције у оквиру сајма па ћемо вјероватно да навратимо и наредних дана.

Зоран Вуковић – консултант у Холандији

Ја сам управо ушла на сајам, али сам у сваком случају одушевљена, као и сваке године. Посјећујем „Трг од књиге“ сваке године, ту и тамо нађе се и понека књига да се купи, зависно колико вам дозвољавају могућности. Нисам још успјела да пропратим програме који теку, али сајам траје још неколико дана па ће бити прилике. Сваке године се увиђа шта би се још ново могло додати, али у сваком случају – што више живе ријечи, што више комуникације са писцима; мислим да је то основ успјеха сваке овакве манифестације.

Радмила – службеница

Искрено говорећи сајам ми се веома допада. Ја сам од самог почетка, сваке вечери на промоцијама; то значи од 21 сат па до поноћи седети и слушати изванредно конструктивна предавања, добро упознавање са издавачком делатношћу, оним што је већ издато и нечим што је тек у припреми. Такав је случај са књигом Горана Марковића, који је заједно са издавачем о томе упознао читалачку публику. За мене лично је била веома интересантна и презентација књиге о Живку Николићу и да по први пут видим два изузетно фина његова кратка филма и некако то све да повежем са чињеницом да је он учио овде у Херцег Новом у своје време када је постојала Уметничка школа.

Ја лично познајем неке из његове генерације као што је Дадо Ђурић, Урош Тошковић, Ђорђе Живковић и Воја Станић који је још увек у Херцег Новом. Све скупа, када већ говоримо о сајму, мени је драго што је садржајан, вредан, фино постављен, организација је супер... Време је било углавном благонаклоно, изузев треће вечери – смрзавали смо се, али смо издржали.

Већ годинама сам стални гост Херцег Новог и сајма књига и свака година има неке своје специфичности. Мислим да је ове године пуно боље све скупа организовано: презентације, одабир програма... И, оно што ме дирнуло, велики број фирми, предузећа као што је на пример мала галерија „Сју Рајдер“ и други, који су се придружили онима који су осетили потребу да финансијски помогну да овај сајам заиста буде оно што јесте.

Радован Крагуљ – сликар

Врло је интересантно. Сваке године дођем и одушевим се књигама, јако је лијепо. Лијепо је што има садржаја испред цркве-то ми се допада, избор књига је фантастичан; кад би се чешће дешавало било би још боље.

Даворка Вуковић – здравствени радник

И ове година на „Тргу од књиге“ нашло се за сваког по нешто. Ми смо купили за мању децу чика Јовине песме које су незаобилазна лектира, и задржали смо се, наравно, опет за децу крај „Креативног центра“, сада идемо у други део да обиђемо преостале сајамске штандове. Иначе, ту летујемо тако да долазимо сваке године и на „Трг од књиге“, ту увек има занимљивих представа и, наравно, књига за сваког од нас. Било је и промоција, сваке вечери по нешто; вечерас су деца гледала неку представу „Куче које није умјело да лаје“ и много им се допало.

Весна Антић – професор књижевности

Спонзори "ТРГА ОД КЊИГЕ"

Montenegro airlines из Подгорице

Црногорска комерцијална банка Подгорица, филијала Херцег Нови

Јадроагент Бар, пословница Бијела

Петрал ранч – Мељине

Медитерански здравствени центар Игало

Графичар – Ужице, **Панто** - Херцег Нови, **Новито** – Херцег Нови

Наутилус – Игало, **Александрија** - Херцег Нови, Кафе **Капућино**, Пицерија **Белависта** и Галерија **Sue Ryder**

медијски спонзори су: МБЦ Телевизија, Радио Херцег Нови, Радио Котор, Радио Тиват....